

تاریخچه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران

بخش اول
تشکیل نهادهای دوره گذار
و طراحی ساختار نظام

عنوان پژوهش

فصل سوم
دولت موقت از تشکیل تا استعفا

شماره مسلسل: ۱۳۹۷۰۰۰۳

تاریخ: ۱۳۹۷/۰۲/۲۵

پژوهشکده شورای نگهبان

شناسنامه

عنوان:

تاریخچه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران

بخش اول

تشکیل نهادهای دوره گذار و طراحی ساختار نظام

فصل سوم

دولت موقت از تشکیل تا استعفا

مؤلف:

مهدی نورایی

ناظر علمی:

علی بهادری جهرمی

دفتر مطالعات نظام‌سازی اسلامی

شماره مسلسل: ۱۳۹۷۰۰۰۳

تاریخ انتشار: ۱۳۹۷/۰۲/۲۵

پژوهشکده شورای نگهبان

فهرست مطالب

بخش اول: تشکیل نهادهای دوره گذار و طراحی ساختار نظام	۲
فصل سوم: دولت موقت از تشکیل تا استعفا	۲
گفتار اول: مواجهه با بختیار آخرین نخست وزیر دوره پهلوی	۳
الف) مذاکره با بختیار	۳
ب) مخالفت بختیار با طرح استعفا از نخست وزیری	۶
گفتار دوم: تشکیل دولت موقت	۱۱
الف) انتصاب بازرگان به ریاست دولت موقت	۱۲
ب) معیارهای بازرگان برای انتخاب اعضای کابینه	۱۷
ج) رأی اعتماد به وزرای پیشنهادی توسط شورای انقلاب اسلامی	۱۸
د) انتصاب وزرای دولت موقت توسط امام	۲۰
ه) ادغام و تغییر برخی وزارتخانه ها	۲۲
گفتار سوم: برخی از مهمترین وقایع دوره انتقالی	۲۳
الف) همه پرسی تعیین نوع نظام	۲۵
ب) ادغام نسبی شورای انقلاب اسلامی با دولت موقت	۲۷
ج) از برگزاری انتخابات مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی تا پیشنهاد انحلال آن	۲۹
د) تسخیر سفارت آمریکا و بازداشت دیپلمات ها	۳۱
گفتار چهارم: استعفای رئیس دولت موقت و پذیرش استعفا از سوی امام	۳۱
منابع و مأخذ	۳۴

بخش اول: تشکیل نهادهای دوره گذار و طراحی ساختار نظام

با توجه به اهمیت ثبت حوادث تاریخی بر اساس زمان وقوع آنها (chronology) به عنوان متداول‌ترین شیوه ثبت وقایع تاریخی برای به حداقل رساندن نفوذ تحلیل و تفسیر در تاریخ‌نگاری،^(۱) در بخش‌های قبل در خصوص بیان تاریخچه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران به ترتیب وقوع حوادث در بستر زمان به موضوع شورای سلطنت و تشکیل شورای انقلاب اسلامی پرداخته شد. در ادامه تاریخچه حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران متناسب با رویدادهای انقلاب اسلامی به موضوع دولت موقت از آغاز تا فرجام آن پرداخته می‌شود و در ضمن آن برخی از مهمترین وقایع این دوره به اجمال بیان می‌گردد تا در فصل‌های بعد به برخی از آنها به صورت مبسوط پرداخته شود. هدف از بیان این تاریخچه توجه به سیر تشکیل اساسی‌ترین نهادهای دوره گذار در جمهوری اسلامی می‌باشد.

فصل سوم: دولت موقت از تشکیل تا استعفا

به طور قطع فرایند انقلاب اسلامی ایران همچون دیگر انقلاب‌ها با سرنگونی رژیم پیشین یا نظام مستقر پایان نیافته و پیروزی نهضت انقلابی و سقوط رژیم پیشین تنها بخشی از فرایند انقلاب اسلامی محسوب می‌گردد. چه آنکه مراحل جدی‌تر انقلاب که مربوط به گذار از نظم قدیم به نظم جدید است، بعد از پیروزی نهضت انقلابی و سقوط نظام مستقر آغاز می‌شود. به همین جهت و با توجه به این واقعیت که انقلاب اسلامی ایران همچون سایر انقلاب‌ها بعد از دستیابی به پیروزی، بیش از هر موضوعی با خطر هرج و مرج و بی‌دولتی روبرو خواهد شد، از مهمترین موضوعاتی که در دستور کار اعضای شورای انقلاب اسلامی و برخی انقلابیون در این برهه از فرایند انقلاب اسلامی قرار می‌گیرد، نحوه تعیین دولت موقت برای اداره امور اجرایی و نظم و نسق بخشیدن به امور مملکت می‌باشد. برای این مقصود مباحث و پیشنهادات فراوانی پیرامون نحوه تعامل با دولت فعلی و یا جایگزینی آن تا زمان تأسیس نهادهای اساسی و مبتنی بر رأی مردم مطرح می‌شود.

۱. غنی‌یاری، محسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ بهمن تا ۲۹ اسفند ۱۳۵۷، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۱۳۹۲، ج ۱، قسمت اشاره ص(د).

گفتار اول: مواجهه با بختیار آخرین نخست وزیر دوره پهلوی

همزمان با فرار شاه از کشور، حضرت امام در سخنرانی‌های متعدد و مصاحبه‌های مختلف خویش بر غیر قانونی بودن دولت بختیار تأکید می‌نمایند. این مسئله برای آخرین نخست وزیر پهلوی ضربه سنگینی به شمار می‌رود. به همین علت بختیار با ارسال نامه‌ای به امام در تاریخ ۵ بهمن ماه ۱۳۵۷ و طرح سفر به پاریس به قصد ملاقات با امام و مذاکره با ایشان، تلاش می‌کند برای خود به عنوان رئیس دولت راه نجاتی بیابد.^(۱) لکن امام ملاقات با وی را بدون استعفای علنی از مقام نخست‌وزیری نمی‌پذیرد و با توجه به اینکه بختیار حاضر به استعفا از مقام خود نمی‌شود هیچ‌گونه ملاقاتی بین حضرت امام و بختیار انجام نمی‌شود.

الف) مذاکره با بختیار

با توجه به کشتار گسترده مردم در جریان مبارزات، مهدی بازرگان و برخی اعضای شورای انقلاب اسلامی با هدف جلوگیری از کشتار بیشتر مردم و نظم و نسق بخشیدن به امور اجرایی در دوره انتقالی و در نهایت انتقال مسالمت‌آمیز قدرت، طرح مذاکره با نخست وزیر مستقر برای اجرای شروط امام و همراهی کردن با انقلاب اسلامی را دنبال می‌کنند.^(۲) برای این منظور مهدی بازرگان و جمعی از اعضای شورای انقلاب اسلامی مذاکراتی را در شورا و خارج از آن با عباس امیر انتظام، تیمسار احمد مدنی و برخی امرای ارتش به نمایندگی از دولت بختیار به عمل می‌آورند.^(۳) در جریان همین

۱. هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵.
۲. علی بابایی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۶۲ و صص ۲۲۸-۲۳۰ صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشت‌های احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، صص ۲۵۹، ۲۶۱ و ۲۶۸. و امیر انتظام، عباس، آن سوی اتهام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، ص ۲۲.

۳. علی بابایی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۱۴۵-۱۴۷. و هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات

مذاکرات که در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۳ صورت می‌گیرد، پیشنهاد استعفای نخست‌وزیر مطرح می‌شود.^(۱) با توجه به این مسئله علاوه بر بعد حقوقی لزوم انتصاب مسئولین حکومتی توسط حضرت امام که از سوی آحاد مردم به عنوان رهبر عالی حکومت و رئیس کشور پذیرفته شده بود، از حیث شرعی نیز چنانکه حضرت امام در آثار فقهی خود بدان پرداخته‌اند و فقهای بسیاری در این خصوص نظرات خود را ابراز داشته‌اند مسئولیت اداره حکومت در عصر غیبت با ولی فقیه است بر این اساس شورای انقلاب اسلامی، هم از حیث شرعی و هم از حیث حقوقی به ضرورت انتصاب نخست‌وزیر توسط حضرت امام واقف بودند. بر همین مبنا در پیشنهادات خود ادامه فعالیت رئیس دولت مستقر را منوط به تأیید و انتصاب مجدد وی از سوی امام می‌دانستند.

در نهایت شورای انقلاب اسلامی پنج روش احتمالی را برای مواجهه با بختیار مورد ارزیابی قرار می‌دهد. این روش‌ها عبارت بود از:^(۲)

روش اول: بعد از ورود امام خمینی به تهران، بختیار هم به فرودگاه آمده و شرح حال و خدمات گذشته و فعلی خود را به محضر امام بیان کند و اعلام کند در اختیار امام بوده و هرگونه ایشان صلاح دانسته و دستور دهند او عمل خواهد کرد.

→ قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵. و علی بابایی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۶۱.

۱. هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و رک: امیر انتظام، عباس، آن سوی اتهام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، ص ۱۹. و یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵. و رک: طباطبایی، صادق، خاطرات سیاسی-اجتماعی، دکتر صادق طباطبایی، تهران، عروج، ۱۳۸۸، ج ۳، صص ۱۵۳-۱۵۶. و علی بابایی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۱۲۰-۱۲۱.

۲. صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشتهای احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، صص ۴۵-۹۴. و نجاتی، غلامرضا، شصت سال خدمت و مقاومت خاطرات مهندس مهدی بازرگان در گفت و گو با سرهنگ غلامرضا نجاتی، تهران، انتشارات رسا، ۱۳۷۷، ج ۲، صص ۳۰۷-۳۱۴. و یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵.

روش دوم: بعد از ورود امام خمینی به تهران، بختیار هم به فرودگاه آمده و شرح حال و خدمات گذشته و فعلی خود را به محضر امام بیان کند و به ایشان اعلام کند اگر اجازه دهید به کار خود ادامه دهم و امام نیز در جواب بفرمایند که به کار خود تا اطلاع ثانوی ادامه دهید.

روش سوم: بختیار به پاریس رفته و استعفای کتبی خود را تقدیم امام کند لکن امام با استعفای ایشان موافقت نکنند و او با اجازه امام همچنان به ادامه نخست‌وزیری بپردازد.

روش چهارم: بختیار به پاریس رفته و استعفای کتبی خود را تقدیم امام کند و امام نیز با استعفای ایشان موافقت کند لکن مجدداً او را تا اتخاذ تصمیمات بعدی به طور موقت به نخست‌وزیری منصوب نمایند.

روش پنجم: وزیر کشور و سه وزیر دیگر از سوی شورای انقلاب اسلامی منصوب شوند و بختیار با نظارت شورای انقلاب اسلامی بر دولت موافقت کند.

در حالی که برخی اعضای شورای انقلاب اسلامی روش دوم و سوم و برخی دیگر روش سوم و چهارم را ترجیح می‌دادند، بختیار که از طریق نمایندگان خود یا برخی اعضای جبهه ملی-مذهبی‌ها در جریان مباحث اعضای شورای انقلاب اسلامی قرار می‌گرفت، بر اجرای روش پنجم اصرار می‌ورزد.^(۱)

در صورتی که مراد از استعفا مفهوم حقوقی آن باشد، اشکالی که به روش‌های پیشنهادی فوق‌الذکر خصوصاً روش پنجم می‌توان وارد کرد تأیید مشروعیت سیاسی دولت مستقر و به تبع آن اعلام ضمنی قانونی بودن اقدامات انجام شده توسط آن دولت است. اگر چه این راهکارها برای رسیدن به اهدافی چون جلوگیری از کشتار بیشتر مردم و کاهش هرج و مرج و ممانعت از وقوع خلأ در قدرت قابل تأمل به نظر می‌رسید.

۱. به گفته برخی از انقلابیون و تصمیم‌گیران در شورای انقلاب اسلامی در صورتی که توافق بر روش پنجم صورت می‌گرفت این توافق منجر می‌شد تا بختیار برای برنامه‌ها و اهداف احتمالی خود برای مقابله با جریان انقلاب اسلامی فرصت بیشتری بیابد. رک: یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵. و علیان نژاد، میرزا باقر، روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۱۴، تهران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، صص ۲۰-۲۳. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۱۲۲.

ب) مخالفت بختیار با طرح استعفا از نخست‌وزیری

با توجه به مذاکرات صورت گرفته و توافقات به عمل آمده با دولت بختیار، در تاریخ ۶ بهمن ماه ۱۳۵۷ جمعی از اعضای شورای انقلاب اسلامی و نیروهای ملی مذهبی دو نامه را که یکی به نقل از بختیار خطاب به امام و دیگری به نقل از امام خطاب به بختیار نوشته شده بود، تنظیم می‌نمایند.^(۱)

پیشتر مطابق مذاکرات به عمل آمده مقرر گردیده بود در صورتی که بختیار به این طرح رضایت دهد، شرح هر دو نامه توسط او امضا شده و سپس وی به همراه مهدی بازرگان و چند نفر دیگر به پاریس رفته و در صورت امضای نامه توسط امام خمینی، به کشور باز گردد و کار حکومت موقت خود را شروع کند. برای این منظور عباس امیر انتظام به همراه این نامه‌ها به منزل منوچهر رزم آرا می‌رود و آن دو به همراه هم به دیدار

۱. مضمون نامه بختیار به امام از این قرار بود: «از آنجا که نهضت مقدس ملت ایران در آستانه پیروزی است و از آنجا که اکثریت قاطع ملت مسلمان ایران نسبت به حضرت آیت الله امام خمینی ابراز اعتماد کرده و ایشان را به رهبری خود انتخاب نموده و از آنجا که دولت بختیار تاکنون منصوب و برگزیده رژیم سلطنتی بوده و از آنجا که ملت عزیز ایران رژیم مشروطه سلطنتی را مطرود شناخته است، لذا دولت اینجانب (شاپور بختیار) استعفای خود را به پیشگاه ملت قهرمان ایران به رهبری قائد عظیم الشأن امام خمینی تقدیم می‌دارد و با توجه به خدماتی که این دولت در طول عمر بسیار کوتاه خود در راه وصول به اهداف عالی ملت مسلمان ایران تاکنون انجام داده است امیدوار است که بعد از این نیز همراه و هم‌گام با سایر آحاد و افراد ملت قهرمان ایران در مسیر راه طولانی موفقیت، قدمهای لازم را بردارد.»

نامه دوم از قول حضرت امام و در پاسخ به نامه بختیار این‌گونه تنظیم گردیده بود: «نظر به اینکه دولت شما به انجام قسمت اول خواسته انقلاب ملت مسلمان ایران، یعنی اخراج شاه از کشور توفیق حاصل کرده است، نظر به اینکه با تقدیم استعفا به پیشگاه ملت ایران به عمر دولت خود که مبعوث از ناحیه رژیم فاسد و دیکتاتوری سابق بود خاتمه داده‌اید و با این استعفا، به برچیده شدن رژیم خودکامه مذکور خاتمه بخشیده‌اید، اکنون اینجانب به نمایندگی از طرف ملت ایران شما را به نخست‌وزیری منصوب و مأمور تشکیل کابینه جدید می‌نمایم تا با توجه به مسائل زیر: ۱- انتخاب کلیه وزرا و دولت با نظر اینجانب. ۲- انحلال مجلسین ظرف یک هفته. ۳- اعلام رفتارandom و تعیین نوع حکومت و رژیم آینده مملکت ظرف ۱۵ روز. ۴- انجام انتخابات آزاد برای مجلس موسسان (برای تدوین قانون اساسی جدید) و انتخابات مجلس شورای ملی ظرف حداقل مدت و سایر شروطی که احیاناً امام در نظر داشته باشند.» صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یاداشتهای احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، صص ۹۶-۹۹. و یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵.

بختیار می‌روند.^(۱) در همین حال تظاهرات‌های پراکنده‌ای نیز در تهران و برخی شهرها در حمایت از قانون اساسی دوره پهلوی صورت می‌گیرد. این تظاهرات‌ها منجر می‌شود تا بختیار با این فرض که از پشتیبانی مردمی برخوردار است به مخالفت با طرح پیشنهادی شورای انقلاب اسلامی و برخی نیروهای ملی‌مذهبی بپردازد.^(۲)

به دنبال مخالفت بختیار با طرح شورای انقلاب اسلامی، مهدی بازرگان در تماسی تلفنی با نوفل لوشاتو گزارشی از مجموعه ملاقات‌ها و مذاکرات صورت گرفته با نخست‌وزیر را در این خصوص ارائه می‌دهد. حضرت امام نیز بعد از کسب اطلاع از اقدامات شورای انقلاب اسلامی و برخی نیروهای ملی‌مذهبی در خصوص این

۱. ر.ک: علیان نژاد، میرزا باقر، روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۴، تهران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، صص ۲۰-۲۳. و هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و ر.ک: طباطبایی، صادق، خاطرات سیاسی-اجتماعی، دکتر صادق طباطبایی، تهران، عروج، ۱۳۸۸، ج ۳، صص ۱۵۳-۱۵۶.

صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشتهای احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، ص ۹۹. ر.ک: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، ج ۱، صص ۶۴۶-۶۴۷ و ۶۲۷-۶۳۴ و ۶۳۸-۶۳۹. و روزنامه کیهان مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۸ صفحه ۴.

۲. ر.ک: هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و ر.ک: طباطبایی، صادق، خاطرات سیاسی-اجتماعی، دکتر صادق طباطبایی، تهران، عروج، ۱۳۸۸، ج ۳، صص ۱۵۳-۱۵۶.

گفته شده است این راهپیمایی‌هایی که به عنوان حمایت از قانون اساسی دوره پهلوی انجام می‌شد با تدابیر و برنامه‌ریزی دولت بختیار و با حضور خانواده نظامیان صورت گرفته است. هدف از این راهپیمایی‌ها نشان دادن گستره مخالفت‌های مردمی با اقدامات خلاف قانون اساسی امام و طرفداران ایشان ذکر شده است. در برخی کتب خاطرات تعداد مشارکت کنندگان در این راهپیمایی‌ها یک تا ۱۰ هزار نفر برآورد شده است. صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشتهای احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، ص ۹۹. حضرات آیات مرعشی نجفی، حسینعلی منتظری و سید محمد وحیدی با صدور بیانیه‌ها و اعلامیه‌هایی این اقدامات بختیار و دولت او را محکوم کردند. ر.ک: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، ج ۱، صص ۶۴۶-۶۴۷ و ۶۲۷-۶۳۴ و ۶۳۸-۶۳۹. و روزنامه کیهان مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۸ صفحه ۴.

موضوع، مخالفت خود را با تمامی روش‌های پنجگانه پیش گفته بیان می‌دارند.^(۱) ایشان همچنین اعلام می‌دارند تنها در صورتی که بختیار از مسند نخست‌وزیری استعفا دهد حاضر به پذیرش ملاقات با وی می‌شوند.^(۲)

با توجه به غیرقانونی خواندن دولت بختیار از سوی امام می‌توان مطالبه استعفای علنی را از وی به نحوی مطالبه رها سازی قدرت برای تصدی آن توسط مقامات مشروع که از جانب ملت یا نمایندگان آن‌ها تعیین می‌شوند دانست. به همین جهت مفهوم واژه استعفا و مقصود امام از بکارگیری آن را نمی‌توان عیناً به مفهوم حقوقی استعفا تعبیر نمود. چه آنکه پذیرش استعفای یک مقام می‌تواند به معنای قبول جایگاه قانونی وی در دوره تصدی مسئولیت تلقی شود. رهبر انقلاب اسلامی در بیانات خود، پیرامون همین موضوع بیان می‌دارند: «...من گفتم که اگر دولت بیاید اینجا یعنی رئیس دولت بیاید - به قول خودشان - بیاید اینجا، تا استعفایش را قبلاً ننویسد و اعلام نکند با من ملاقات نمی‌تواند بکند. این هم که من می‌گویم استعفا، نه اینکه این معنای واقعی استعفا دارد؛ این نیست. این نخست‌وزیر نیست نه اینکه نخست‌وزیر است و استعفا کند؛ لکن برای حفظ ظاهری که حالا کلمه استعفا را ما هم ذکر می‌کنیم...»^(۳). با این حال بازرگان و برخی دیگر از اعضای جبهه ملی و نهضت آزادی برای متقاعد کردن بختیار جهت استعفا از نخست‌وزیری، به ادامه رایزنی‌های خود با ایشان و برخی نمایندگان وی می‌پردازند. در طی این رایزنی‌ها بختیار که تا پیش از این حاضر به استعفا از مقام خود نبود، امضای استعفانامه را منوط به سفر به پاریس و دیدار با امام می‌کند. لکن امام بر اساس همان سیاستی که از قبل در پیش گرفته بودند چنین ملاقاتی را پیش از اعلام رسمی استعفا، رد نموده و با قاطعیت اعلام می‌دارند تا بختیار استعفا ندهد او را برای انجام ملاقات نمی‌پذیرند.^(۴)

۱. یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۲-۱۵۵.

۲. صحیفه امام ج ۵، ص ۵۴۹.

۳. صحیفه امام ج ۵، ص ۵۴۹.

۴. هاشمی رفسنجانی، اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳، صص ۱۵۵-۱۵۸. و سیک، گری، همه چیز فرو می‌ریزد، ترجمه علی بختیاری زاده، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴، صص ۲۲۶-۲۲۷. و صحیفه امام، ۱۳۷۸، ج ۵، صص ۵۳۸-۵۴۲. و ر.ک: منتظری، حسینعلی، خاطرات، بی‌جا، بی‌نا،

۱۳۷۹، ص ۴۳۲-۴۳۴ آدرس سایت منتظری. <http://montazeri.ws> و ستوده، امیر رضا، پا به پای آفتاب، تهران، نشر پنجره، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۹۲. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ج ۲، صص ۱۲۰-۱۲۱. بنی صدر می گوید که او امام را از پذیرش ملاقات با بختیار منصرف ساخته است این ادعا در حالی صورت می گیرد که امام بارها مخالفت جدی خود را با ملاقات بختیار بدون آنکه قبل از آن استعفا داده باشد اعلام می نمایند. رک: علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۰۰. رهبر انقلاب اسلامی در بیانات خود، پیرامون همین موضوع می فرمایند: «...من گفتم که اگر دولت بیاید اینجا یعنی رئیس دولت بیاید - به قول خودشان - بیاید اینجا، تا استعفایش را قبلاً ننویسد و اعلام نکند با من ملاقات نمی تواند بکند. این هم که من می گویم استعفا، نه اینکه این معنای واقعی استعفا دارد؛ این نیست. این نخست وزیر نیست نه اینکه نخست وزیر است و استعفا کند؛ لکن برای حفظ ظاهری که حالا کلمه استعفا را ما هم ذکر می کنیم...». صحیفه امام ج ۵، ص ۵۴۹. و روزنامه اطلاعات مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۹ صفحه ۸. بازرگان از این تصمیم امام مبنی بر عدم پذیرش ملاقات با بختیار بدون آنکه استعفای خودش را اعلام کند، ناراحت می شود چه آنکه وی بر این برداشت بود که بعد از اینکه بختیار وارد پاریس شد راهی جز استعفا ندارد و معتقد بود این تصمیم امام موجب می شود دیگران گمان کنند بازرگان در تلاش بوده بختیار را با امام آشتی دهد. گلایه بازرگان به امام از طریق ابراهیم یزدی منتقل می شود و امام نیز اینگونه بیان می دارند: «فقط در صورت اعلام استعفای بختیار قبل از دیدار خواه در تهران، خواه در پاریس، ملاقات امکان پذیر است. صحیح نبود نخست وزیر (بختیار) را بپذیریم و درست هم نبود که بیاید و نپذیریم. با شما (بازرگان) هم اگر می آمد و نمی پذیرفتم بدتر می شد، لذا ملزم بودم بنویسم. مطمئن باشید کسی به شما این ظن را نمی برد، جبران خواهم کرد. الان هم اگر نخست وزیر استعفا کند، چه آنجا و چه اینجا و اعلام کند من او را می پذیرم. تصمیم را بگیرد و تکلیف آمدن را روشن کنید. چه، من هم می خواهم تکلیف را روشن کنم.» (این مطالب منسوب به حضرت امام به نقل از یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۶۰-۱۶۱ ذکر شده است و در صحیفه امام چنین مطالبی یافت نشد و لذا می توان آن را برداشت ابراهیم یزدی از مطالب امام دانست که البته می تواند با نواقصی در فهم و تدوین آن از طرف وی نیز همراه باشد لذا صرفاً جهت بیان نقل قول ابراهیم یزدی از آن واقعه مطرح شده است و نباید به طور قطعی به حضرت امام نسبت داده شود.) روح الله حسینیان در کتاب یک سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه با تأکید بر خیرخواهی بازرگان در این موضوع می نویسد: بازرگان عمق مسئله را درک نکرده بود. زیرا شاه به بختیار به عنوان یک محلل نگاه می کرد و اگر بختیار واقعا استعفا می داد، ارتش در غیاب او خود را برای کودتا آماده کرده بود و مشکلات سخت تری به دنبال می آورد و حتی اگر بازرگان و یزدی استعفای بختیار را می گرفتند، این قطعی بود که امام خمینی مجدداً به او مأموریت نمی داد و در این صورت همیشه در تاریخ می ماند که با یک تروریز و زد و بند سیاسی قدرت را از خاندان پهلوی ربودند و این برای انقلابی که تا پیروزی قطعی از طریق خودش فاصله کوتاهی داشت شایسته نبود. (حسینیان، روح الله، یک سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه (بهمن ۱۳۵۶ تا بهمن ۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵، ص ۷۷۹).

در حالی که بختیار همچنان در جایگاه نخست‌وزیری به سر می‌برد و حاضر به استعفا از مقام خود نشده بود وی در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۷ با صدور بیانیه‌ای و پخش آن از شبکه‌های صدا و سیما از تصمیم خود مبنی بر سفر قریب‌الوقوع به پاریس برای ملاقات با امام و کسب نظر امام درباره آینده کشور و ارائه گزارشی از اوضاع خاص کشور و اقدامات خود به ایشان خبر می‌دهد.^(۱) این بیانیه با واکنش مجدد امام خمینی مواجه می‌شود. امام در پیامی مجدداً تاکید می‌نماید تا بختیار از مقام خود استعفا ندهد او را به حضور نمی‌پذیرند.^(۲)

برخی بر این گمانند که سرعت پیروزی انقلاب اسلامی و فشارهای بسیار گسترده مردمی برای کنارگیری بختیار از قدرت و مشاهده قاطعیت امام در عدم پذیرش بدون استعفای بختیار و بحران و بن‌بست پیچیده‌ای که بختیار خود را با آن روبرو می‌دید موجب می‌شود وی با تنظیم و ارسال نامه استعفای خویش به امام، سعی نماید دیدگاه امام را نسبت به خود مساعد سازد. نامه مذکور در حقیقت همان نامه‌ای است که متن آن پیشتر توسط شورای انقلاب اسلامی تصحیح شده بود و قرار بر آن شده بود تا به وسیله بختیار امضا گردد لکن بختیار قبلاً از امضای آن سرباز زده بود. بر خلاف این

۱. ر.ک: منتظری، حسینعلی، خاطرات، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۷۹، ص ۴۳۲-۴۳۴ در سایت منتظری. <http://montazeri.ws> و ستوده، امیر رضا، پا به پای آفتاب، تهران، نشر پنجره، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۹۲ و روزنامه اطلاعات ۱۳۵۷/۱۱/۸ ص ۸. و بازرگان، مهدی، ایران بین دو انقلاب، تهران، بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان، ۱۳۶۳، ص ۷۴.

۲. ر.ک: منتظری، حسینعلی، خاطرات، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۷۹، ص ۴۳۲-۴۳۴ در سایت منتظری. <http://montazeri.ws> و ستوده، امیر رضا، پا به پای آفتاب، تهران، نشر پنجره، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۹۲ و حسینیان، روح الله، یک سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه (بهمن ۱۳۵۶ تا بهمین ۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵، صص ۷۷۶-۷۷۷. بختیار همچنین در این ایام نامه دیگری را خطاب به امام ارسال می‌کند و ضمن بیان ارادت خویش به امام به توضیح وضعیت جامعه پرداخته و از عملکرد خود دفاع می‌کند. متن این نامه در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۶ در صفحه اول روزنامه خراسان و در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۸ در صفحه دوم روزنامه کیهان به چاپ رسیده است. بختیار معتقد است امام ابتدا موضوع ملاقات با ایشان را بدون انجام استعفا پذیرفته بودند و بهشتی و مطهری در جریان این موضوع بودند لکن بنی‌صدر، سنجابی و فروهر و برخی دیگر نظر امام را به این کار منفی کرده بودند تا ملاقات بدون استعفا صورت نگیرد بختیار در بیان خاطرات خود علت این اقدام بنی‌صدر و فروهر و سنجابی را سهم خواهی آنها می‌داند. ر.ک: بختیار، شاپور، یکرنگی، مهشید امیرشاهی، پاریس، انتشارات آلبن میشل، ۱۳۶۱، صص ۱۹۱-۱۹۴.

مدعا تحقیقات به عمل آمده روشن می‌سازد بختیار هیچ‌گاه اقدام به استعفا نمی‌نماید و اصولاً نامه مذکور توسط بختیار تنظیم و امضا نشده است.^(۱) به هر حال با توجه به رویه و عملکرد بختیار در برخورد با مردم و مقابله با روند پیروزی انقلاب اسلامی ارسال هیچ نامه‌ای نمی‌توانست نظر امام را نسبت به بختیار تغییر دهد.

گفتار دوم: تشکیل دولت موقت

اصل تعیین و تشخیص وظایف در چهارچوب قدرت سیاسی و تفکیک آنها از هم و واگذاری وظایف همگون و متناسب به نهادها و سازمان‌های تحقق بخش آنها از تمهیدات توزیع درست و خردمندانه قدرت است.^(۲) حضرت امام با وقوف به این

۱. در آخرین تلاش‌ها برای متقاعد کردن بختیار به استعفا از مقام خود نامه‌ای توسط احمد صدر حاج سید جوادی تنظیم می‌شود که عبارات آن بیشتر در شورای انقلاب اسلامی مطرح و تأیید شده بود. در این نامه خطاب به امام خمینی اینگونه نوشته شده بود: «از آنجا که نهضت اسلامی ملت ایران با ایثار خون جوانان عزیز خود به آستانه پیروزی رسیده است، و از آنجا که اکثریت قاطع ملت ایران به رهبری عظیم الشان خود امام خمینی ابراز اعتماد کامل نموده است و از آنجا که دولت اینجانب شاپور بختیار فعلاً از سوی اکثریت ملت ایران مورد توجه و علاقه نمی‌باشد لذا این دولت استعفای خود را به پیشگاه ملت عزیز ایران، به رهبری امام خمینی تقدیم می‌دارد و با توجه به خدماتی که این دولت در عمر بسیار کوتاه خود در راه رسیدن به اهداف عالیه ملت ایران انجام داده است، امیدوار است که بعد از این نیز همواره و هم‌گام با سایر آحاد و افراد ملت ایران بتواند بقیه راه طولانی موفقیت را بپیماید.» نجاتی، غلامرضا، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب)، تهران، رسا، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۰۸. و رک: امیر انتظام، عباس، آن سوی اتهام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، ص ۱۹. روزنامه خراسان ۱۳۵۷/۱۱/۶. در مقابل برخی که اظهار می‌دارند این نامه توسط بختیار تنظیم شده است (رک: علیان نژاد، میرزا باقر، روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۱۴، تهران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ص ۴۸)، احمد صدر حاج سید جوادی اینگونه بیان می‌کند که این متن را بختیار نوشته است بلکه متن آن توسط وی نوشته می‌شود و بختیار برخی عبارات آن را حذف می‌کند. لکن در نهایت این نامه توسط بختیار امضا نمی‌شود. (رک: روزنامه کیهان ۱۳۵۷/۱۲/۱۳ ص ۳). وی در یادداشت‌های روزانه خود از تغییر دادن برخی عبارات نامه توافقی با شورای انقلاب اسلامی توسط بختیار خبر می‌دهد و می‌نویسد: بختیار متأسفانه در جمله آخر متن نامه مورد توافق، تغییر کوچکی می‌دهد که در معنای آن تأثیر کلی دارد و همین تغییر گلابیه برخی اعضای شورای انقلاب را به همراه دارد. در متن نامه مورد توافق آمده بود «برای درک فیض و کسب تکلیف» لکن بختیار آن را بدین صورت تغییر داده بود: «برای درک فیض و کسب نظر». رک: صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشت‌های احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸، صص ۱۰۵-۱۰۶. و رک: یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳، صص ۱۵۷-۱۵۹. و رک: بختیار، شاپور، یکرنگی، مهشید امیرشاهی، پاریس، انتشارات آلبن میشل، ۱۳۶۱، صص ۱۹۱-۱۹۴.
۲. رک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳۶، ص ۱۲۳.

موضوع و ضمن غیرقانونی دانستن دولت بختیار و اعلام صریح این موضوع،^(۱) تا پیش از ورود به ایران برای جلوگیری از بروز هرج و مرج در کشور^(۲) نسبت به خلع بختیار از سمت نخست‌وزیری و انتخاب جایگزینی برای ایشان اقدامی عملی انجام نمی‌دهند.^(۳) لکن پس از ورود به ایران وارد مرحله‌ی عملیاتی کردن جایگزینی دولتی به جای دولت بختیار می‌شوند.^(۴)

الف) انتصاب بازرگان به ریاست دولت موقت

بعد از آنکه امام در اولین سخنرانی خود در بدو ورود به ایران مجدداً به صورت علنی با تداوم نخست‌وزیری بختیار مخالفت می‌نمایند^(۵) شورای انقلاب اسلامی که به نوعی نقش مجلس شورا را در دوران پسا انقلاب ایفا می‌نمود تلاش می‌کند با معرفی شخص مناسبی از رهبران و فعالان جریانات و احزاب فعال و موثر در روند پیروزی

۱. بخشی از بیانات حضرت امام در این خصوص بدین شرح است: «همکاری با این دولت غاصب به هر شکل و به هر نحوی شرعاً حرام و قانوناً جرم است. همان طوری که کارمندان محترم و مبارز بعضی از وزارتخانه‌ها و ادارات دولتی عمل کرده‌اند باید از اطاعت وزرای غاصب سرپیچی نموده و در صورت امکان آنان را به وزارتخانه‌ها راه ندهند. خواست ملت مظلوم ایران تنها رفتن شاه و برچیده شدن نظام سلطنتی نیست، بلکه مبارزه ملت ایران تا استقرار جمهوری اسلامی که متضمن آزادی ملت و استقلال کشور و تأمین عدالت اجتماعی باشد ادامه خواهد داشت...» (صحیفه امام، ج ۵، صص ۴۲۶-۴۲۸)

۲. از علل مهم تشکیل حکومت و پذیرش نظریه فرمانروایی و فرمانبری در حقوق اساسی ایجاد نظم و قاعده در رابطه افراد با یکدیگر و رابطه آنها با جامعه است به نحوی که مانع هرج و مرج و تعدی شود. ر.ک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳، ص ۱۳۵.

۳. برخی معتقدند خلع بختیار و استعفای وی موجب بروز خلأ سیاسی می‌شد و می‌توانست زمینه کودتای ارتش را فراهم آورد. ر.ک: علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۲۷۳. و علیان نژاد، میرزا باقر، روز شمار انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۱۱، تهران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ص ۳۳۶.

۴. صحیفه امام، ج ۶، صص ۱۶-۱۷

۵. بعد از آنکه تلاش بختیار برای جلوگیری از ورود امام به ایران به ثمر نشست وی تلاش کرد با ایجاد حکومت نظامی دولت خود را حفظ کند که در پی آن بسیاری از تظاهرات کنندگان حامی امام خمینی به شهادت می‌رسند. فرمان امام برای شکستن حکومت نظامی و در پی آن تظاهرات گسترده مردم به فرمان امام که منجر به تسخیر بسیاری از نهادهای حکومتی می‌شود نهایتاً سقوط دولت شاپور بختیار را به دنبال دارد و بدین صورت انقلاب اسلامی ۲۲ بهمن ماه ۱۳۵۷ یعنی بعد از حدود یک هفته از انتصاب رئیس دولت موقت به پیروزی می‌رسد. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، ج ۲، ص ۱۳۲.

انقلاب اسلامی^(۱) به امام که بتواند دولت موقت را در دوره انتقالی مدیریت کند گام دیگری در راستای تحقق اهداف انقلاب اسلامی بردارد.^(۲) با توجه به اینکه بسیاری از روحانیون نزدیک به امام و فعال در عرصه انقلاب اسلامی تمایلی به پذیرش مسئولیت‌های اجرایی نداشتند و همانگونه که نظر امام نیز اینگونه بود، بیشتر نقش نظارتی و هدایتی را برای خود قائل بودند،^(۳) از میان گروه‌های اجتماعی سیاسی آماده

۱. در نظام‌های سیاسی انتصاب نخست‌وزیر آخرین مرحله از یک سلسله فعل و انفعالاتی است که در مراحل مختلف رخ داده و به مرحله انتصاب رسیده است. در این خصوص در نظام‌های حزبی رئیس کشور بیشتر جنبه مصلحانه در میان گرایش‌های موجود سیاسی به خود می‌گیرد. اختیار رئیس کشور نیز همچنین محدود و موقوف به اراده اکثریت اعضای پارلمان است. زیرا وی باید کسی را برای این سمت تعیین کند که بتواند از مجلس رأی اعتماد بگیرد. اصل ۸ قانون اساسی فرانسه موجد این مطلب است. در نظام سیاسی انگلیس با وجود آنکه انتخاب نخست‌وزیر از امتیازات مقام سلطنت است با این حال وی از میان دو حزب غالب در مجلس عوام نخست‌وزیر را منصوب می‌نماید. (رک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳۶، صص ۱۵۰-۱۵۱)

۲. در انتخاب نخست‌وزیر عمده روش‌هایی که در نظام‌های سیاسی مرسوم است یکی انتخاب نخست‌وزیر از سوی رئیس کشور و سپس رأی اعتماد به وی توسط پارلمان است و دیگری پیشنهاد نخست‌وزیر توسط پارلمان و نصب وی توسط رئیس کشور است. (رک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳۶، صص ۲۴۹-۲۵۱) با توجه به اینکه شورای انقلاب اسلامی نقش قوه مقننه در دوران پسا انقلاب را ایفا می‌نمود لذا چنانچه در حکم امام برای تشکیل شورای انقلاب اسلامی آمده است این شورا مأموریت داشت تا شرایط تأسیس دولت انتقالی را مورد بررسی و مطالعه قرار داده و مقدمات اولیه آن را فراهم سازد. (صحیفه امام، ج ۵، ص: ۴۲۶)

۳. رک: مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵. در تاریخ ۵۷/۸/۱۰ حضرت امام در جواب خبرنگاری که سؤال کرد «آیا بعد از رفتن شاه خود شما قدرت را به دست می‌گیرید؟» فرمودند: «من خود نمی‌خواهم حکومت را در دست بگیرم. اما مردم را برای انتخاب حکومت، هدایت خواهم کرد و شرایط آن را نیز به مردم اعلام می‌کنم». (صحیفه امام، ج ۴، ص ۲۵۰) ایشان در جواب سؤال خبرنگار مجله اکونومیست که در تاریخ ۵۷/۱۰/۱۸ صورت گرفت فرمودند: «ما به خواست خدای متعال در اولین زمان ممکن و لازم برنامه‌های خود را اعلام خواهیم نمود. ولی این بدان معنی نیست که من زمام امور کشور را به دست بگیرم و هر روز نظیر دوران دیکتاتوری شاه، اصلی بسازم و علی رغم خواست ملت به آن‌ها تحمیل کنم. به عهده‌ی دولت و نمایندگان ملت است که در این امور تصمیم بگیرند؛ ولی من همیشه به وظیفه ارشاد و هدایت عمل خواهم کرد». (صحیفه امام، ج ۵، ص ۳۸۵) هاشمی رفسنجانی در این باره بیان می‌دارد: «همه‌ی ما به این نتیجه رسیده بودیم که در زمینه‌ی تشکیل دولت از نیروهای نهضت آزادی استفاده بشود که طبعاً آن‌ها از نیروی جبهه‌ی ملی استفاده می‌کردند

برای اداره امور اجرایی، سه گروه عمده وجود داشت که از آمادگی بیشتری برای پذیرش مسئولیت دولت موقت برخوردار بودند.^(۱) گروه اول موسوم به جبهه ملی بودند که ملی‌گرایی محض را ترویج نموده و پایبندی چندانی به اسلام نشان نمی‌دادند. این گروه رویکردی محافظه‌کارانه و سازشکارانه با رژیم مستقر داشتند. در مخالفت با این رویکرد برخی اعضای جبهه ملی با خروج از آن، جبهه ملی - مذهبی‌ها را به راه انداختند و لذا گروه دومی بودند که بطور گسترده در عرصه جامعه فعالیت داشتند و بدین لحاظ شناخته شده بودند.^(۲) ملی‌مذهبی‌ها در ضمن پایبندی به اسلام تمایلات ملی‌گرایانه داشته و به عنوان گروهی میانه‌رو قلمداد می‌شدند.^(۳) گروه سوم

→

نیروی دیگری نبود مگر نیروهایی مثل منافقین (مجاهدین خلق) که به هیچ وجه مورد اعتماد نبودند. هنوز بنا نبود که روحانیت در کارهای اجرایی دخالت کنند این یک اصل پذیرفته شده غیر مکتوب بود. بر این اساس گفتیم ما به عنوان مجلس کار می‌کنیم و اجراییات را به غیر روحانی بسپاریم، بگذریم که تجربه و آمادگی کافی هم برای اجراییات نداشتیم». (هاشمی رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۷۶)، دوران مبارزه، خاطرات، تصویرها، اسناد، گاهشمار، زیر نظر محسن هاشمی، تهران: دفتر نشر معارف انقلاب، ج ۱، ص ۳۳۴) هاشمی در جایی دیگر در این باره بیان می‌کند: از استدلال‌هایی که برخی اعضای شورای انقلاب در خصوص عدم پذیرش مسئولیت اجرایی توسط روحانیون مطرح می‌نمودند آن بود که امور اجرایی با موفقیت و عدم موفقیت همراه است و این به تقدس روحانیت آسیب می‌رساند لذا روحانی بیشتر باید نظارت کند از این حیث حضور روحانی در مجلس عیبی ندارد. (رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت و گو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، صص ۲۲-۲۳) و ر.ک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۱۶۵.

۱. ر.ک: مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵. و مهدی‌زاده، ع، «بسترهای شکل‌گیری ۳۰ خرداد ۱۳۶۰»، فصلنامه مطالعات تاریخی، بهار ۱۳۸۸، شماره ۲۴، صص ۱۷۲-۱۹۷.

۲. ر.ک: مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵. و خان حاتمی، عیسی، بازرگان در پیشگاه تاریخ، خرداد ۱۳۸۵، شماره ۷۴، صص ۳۱-۴۴.

۳. ر.ک: مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵.

که تندروترین گروه در میان گروه‌های سیاسی به شمار رفته و اعتقاد به مبارزه مسلحانه با رژیم پهلوی داشتند اعضای سازمان مجاهدین خلق بودند. اعضای سازمان مجاهدین خلق از تفکر و رویکردی مارکسیستی برخوردار بودند.^(۱)

با توجه به بینش متفاوت سازمان مجاهدین خلق با رویکردهای اصیل اسلامی و از سوی دیگر رویکرد سازشکارانه و منفعلانه ملی‌گراها در برخورد با دولت مستقر و نظام پیشین، در میان گروه‌های فعال سیاسی - اجتماعی تنها گروهی که در آن شرایط از منظر برخی اعضای شورای انقلاب اسلامی بیش از همه برای اداره جامعه قابل اتکاء به نظر می‌رسید ملی - مذهبی‌ها بودند. از این جهت حضرت امام بنا به توصیه^(۲) برخی اعضای شورای انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۱۵ یکی از رهبران این طیف را که از جنبه‌های مذهبی و سیاسی نسبتاً شناخته شده‌ای برخوردار بود^(۳) برای تشکیل

۱. اعضای سازمان مجاهدین خلق از سال ۱۳۵۱ با هدف جلب نظر امام و هموار کردن مسیر خود برای تسخیر مناصب قدرت ملاقات‌هایی را با حضرت امام در نجف برقرار می‌کنند. اینان با وجود آنکه موفق به جلب نظر امام نشده بودند اینگونه منعکس می‌ساختند که توانسته‌اند موافقت امام را جلب نمایند. حضرت امام بعدها در این باره اینگونه می‌فرماید: «من در نجف بودم. اینها آمده بودند که من را گول بزنند. بیست و چند روز... بعضی از این آقایانی که ادعای اسلامی می‌کنند - بعضی‌هایشان - در نجف آمدند... بعضی از آقایان که تحت تأثیر آنها واقع شده بودند... آنها هم اغفال کرده بودند آنها را؛ و آنها هم به من کاغذ سفارش نوشته بودند که اینها «انهم فتنه» قضیه اصحاب کهف... تمام حرف‌هایشان از قرآن بود و نهج‌البلاغه. من هیچ راجع به اینها حرف نزد. همه حرف‌هایشان را گوش کردم. فقط یک کلمه را گفت: «ما می‌خواهیم قیام مسلحانه بکنیم.» گفتم: «نه خیر، شما نمی‌توانید قیام مسلحانه بکنید، بی خود خودتان را به باد ندهید.» (ر.ک: صحیفه امام، ج ۱۲، صص ۴۶۵-۴۶۶) محمود دعایی در جایی بیان می‌دارد که امام در خصوص آنها فرمودند: اینها بیش از آنکه تعبد داشته باشند تمسک دارند. (روزنامه جمهوری اسلامی ۱۶ تیرماه ۱۳۵۹)

۲. در خصوص اصرار شورای انقلاب اسلامی برای تصدی نخست وزیری توسط بازرگان ر.ک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۲۹. و ر.ک: صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۹.

۳. برای اطلاع از سوابق علمی، سیاسی و مبارزاتی مهدی بازرگان ر.ک: علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۱۳۵-۱۴۵. و ر.ک: صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، صص ۱۳۳-۱۳۴.

موقت منصوب می‌کنند.^(۱) لکن حضرت امام در حکم خویش تأکید می‌کنند که تعیین بازرگان به نخست وزیری بدون در نظر گرفتن روابط حزبی و وابستگی وی به گروهی خاص صورت گرفته است.^(۲) این مسئله نشان می‌دهد که از منظر حضرت امام صلاحیت فرد برای تصدی مسئولیت مهم‌تر از وابستگی‌های حزبی و گروهی وی بوده و چه بسا ممکن است فردی خارج از احزاب و گروه‌ها شایستگی بیشتری نسبت به دیگران در زمینه تصدی مسئولیت‌ها داشته باشد. حضرت امام در حکم انتصاب بازرگان وی را مأمور برگزاری رفراندوم تغییر نظام به جمهوری اسلامی، تشکیل

۱. هاشمی رفسنجانی و مهدی بازرگان بیان می‌دارند؛ حضرت امام تمایلی به تأیید حزب برای اداره دولت نداشتند لذا ایشان در حکم خویش شخص بازرگان را خطاب قرار داده و در متن حکمشان بیان می‌دارند که وی را بدون در نظر گرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص، مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم. رک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، صص ۱۶۱-۱۶۲ و ۳۳۱. و رک: صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۱۳۱.

برخی اینگونه بیان داشته‌اند که انتخاب بازرگان برای نخست‌وزیری به توصیه شهید مرتضی مطهری صورت گرفته است. (رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت و گو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، ص ۲۱) ابراهیم یزدی نیز طی مقاله‌ای به نام «چرا بازرگان نخست وزیر شد» به بررسی نقش شهید مرتضی مطهری در این انتصاب می‌پردازد؛ بنا به گفته وی امام ابتدا با مشورت شهید مطهری بود که به تصمیم انتصاب بازرگان به نخست‌وزیری رسید. (فوزی توپسرکانی، یحیی (۱۳۸۴)، تحولات سیاسی - اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۸۰-۱۳۵۷)، تهران: مؤسسه ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، چاپ و نشر عروج: ج ۱، ۱۸۳) به نقل از مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵. آنگونه که بازرگان نیز بیان داشته است، پیش از این نیز انتخاب وی به ریاست کمیته سوخت با پیشنهاد شهید مرتضی مطهری انجام شده است. (رک: نجاتی، غلامرضا، خاطرات بازرگان، تهران: رسا، ۱۳۷۷، ص ۲۸) به نقل از مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵. البته بازرگان در جای دیگری درخصوص اینکه شهید مرتضی مطهری پیشنهاد دهنده نخست‌وزیری وی بوده است یا اینکه شخص دیگری چنین پیشنهادی می‌دهد تشکیک می‌کند. رک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۲۹.

مجلس موسسان و زمینه‌سازی برای تدوین قانون اساسی می‌نمایند.^(۱)

ب) معیارهای بازرگان برای انتخاب اعضای کابینه

بعد از آنکه بازرگان حکم انتصاب خود به نخست‌وزیری را از حضرت امام دریافت می‌نماید و از برخی مراجع عظام جهت پذیرش چنین مسئولیتی کسب راهنمایی می‌کند،^(۲) برای تعیین اعضای کابینه دولت موقت از تاریخ ۱۵ تا ۲۸ بهمن ماه ۱۳۵۷ به مشورت با افراد مختلف و اعضای شورای انقلاب اسلامی اقدام می‌کند.^(۳) بازرگان در جمع اعضای شورای انقلاب اسلامی چهار معیار را برای بکارگیری افراد در دولت موقت ذکر می‌کند، اگر چه در عمل چنانکه بعدها ذکر می‌شود چندان بدان معیارها پایبند نمی‌ماند. شروط بازرگان برای انتخاب وزرا و مسئولان دولت موقت

۱. متن کامل حکم بازرگان از سوی امام خمینی (ره) مورخ ۱۵ بهمن ماه ۱۳۵۷ به شرح زیر است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

جناب آقای مهندس مهدی بازرگان

بنا به پیشنهاد شورای انقلاب، بر حسب حق شرعی و حق قانونی ناشی از آرای اکثریت قاطع قریب به اتفاق ملت ایران که طی اجتماعات عظیم و تظاهرات وسیع و متعدد در سراسر ایران نسبت به رهبری جنبش ابراز شده است و به موجب اعتمادی که به ایمان راسخ شما به مکتب مقدس اسلام و اطلاعی که از سوابق‌تان در مبارزات اسلامی و ملی دارم، جناب‌عالی را بدون در نظر گرفتن روابط حزبی و بستگی به گروهی خاص، مأمور تشکیل دولت موقت می‌نمایم تا ترتیب اداره امور مملکت و خصوصاً انجام رفراendum و رجوع به آرای عمومی ملت درباره تغییر نظام سیاسی کشور به جمهوری اسلامی و تشکیل مجلس مؤسسان از منتخبین مردم جهت تصویب قانون اساسی نظام جدید و انتخاب مجلس نمایندگان ملت بر طبق قانون اساسی جدید را بدهید. مقتضی است که اعضای دولت موقت را هر چه زودتر با توجه به شرایطی که مشخص نموده‌ام تعیین و معرفی نمایید. کارمندان دولت و ارتش و افراد ملت با دولت موقت شما همکاری کامل نموده و رعایت انضباط را برای وصول به اهداف مقدس انقلاب و سامان یافتن امور کشور خواهند نمود. موفقیت شما و دولت موقت را در این مرحله حساس تاریخی از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم.» (صحیفه امام، ج ۶، ص ۵۴)

۲. رک: ورعی، سید جواد، مبانی و مستندات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قم، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۶، اسناد، صص ۱۱۰۷-۱۱۱۰.

۳. نظام‌های سیاسی را می‌توان به سه نوع ریاستی، پارلمانی و نیمه‌ریاستی-نیمه‌پارلمانی تقسیم کرد. به جز نظام ریاستی که در آن عزل و نصب وزیران توسط رئیس جمهور صورت می‌گیرد در دیگر نظام‌ها تصدی مقام وزارت بعد از معرفی رئیس جمهور یا نخست‌وزیر منوط به رأی اعتماد پارلمان است. به این ترتیب پارلمان بر اعمال دولت نظارت سیاسی خود را اعمال می‌نماید. (رک: پروین، خیرالله و فیروز اصلانی، اصول و مبانی حقوق اساسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۱، ج ۲، صص ۲۵۶-۲۵۷)

عبارت بود از: ۱- مسلمان عامل به فرایض. ۲- سابقه مبارزاتی مشخص و عدم همکاری سیاسی و تبلیغاتی در نظام شاهنشاهی. ۳- حسن شهرت و شایستگی اخلاقی و اجتماعی و پذیرش شخصی و اداری در وزارتخانه مربوطه. ۴- سابقه و آشنایی و صلاحیت اداری و فنی در وظیفه ارجاعی.^(۱)

ج) رأی اعتماد به وزرای پیشنهادی توسط شورای انقلاب اسلامی

با توجه به عدم امکان تشکیل قوه مقننه در روزهای نخست پیروزی انقلاب اسلامی ایفای نقش این قوه عملاً توسط شورای انقلاب اسلامی صورت می‌پذیرد. لذا مسئولیت رأی اعتماد به وزرای پیشنهادی دولت که در غالب نظام‌های حقوقی بر عهده پارلمان است بر عهده شورای انقلاب اسلامی قرار می‌گیرد. تعداد وزارتخانه‌ها در ایران ثابت نبوده و در ادوار مختلف دچار تغییراتی شده است. در برخی ادوار تعداد وزارتخانه‌ها به ۱۸ وزارتخانه بالغ شده است. چنانکه کابینه نخست دولت شریف امامی از ۱۳ وزارتخانه و کابینه دوم آن از ۱۸ وزارتخانه تشکیل می‌شود.^(۲) در آخرین دوره نخست‌وزیری پیش از انقلاب اسلامی که به دوره نخست‌وزیری بختیار ختم می‌شود تعداد وزارتخانه‌ها به ۱۳ عدد می‌رسد. اسامی وزارتخانه‌ها به شرح زیر است:^(۳)

آخرین نخست‌وزیر دولت پهلوی پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران

نخست وزیر: شاپور بختیار					
وزیران					
ردیف	وزیر	وزارتخانه	ردیف	وزیر	وزارتخانه
۱	شاپور بختیار	وزارت کشور همزمان با نخست‌وزیری	۸	جواد خادم احمدآبادی	وزیر مسکن و شهرداری

۱. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، صص ۱۴۳-۱۴۴. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۱۵۴-۱۵۸. و ر.ک: علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۳۳. و سلطانی، مجتبی، خط سازش، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸، ص ۱۹۱.

۲. ر.ک: به آدرس اینترنتی yon.ir/wWaeY

۳. ر.ک: به پورتال مرکز پژوهش‌های مجلس به آدرس اینترنتی

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/97726>

نخست وزیر: شاپور بختیار					
وزیران					
ردیف	وزیر	وزارتخانه	ردیف	وزیر	وزارتخانه
۲	منوچهر آریانا	وزیر کار و امور اجتماعی	۹	محمدامین ریاحی	وزیر آموزش و پرورش
۳	سیروس آموزگار	وزیر مشاور و سرپرست وزارت اطلاعات و جهانگردی	۱۰	لطفعلی صمیمی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
۴	عباسقلی بختیار	وزیر صنایع و معادن	۱۱	منوچهر کاظمی	وزیر کشاورزی و عمران روستایی
۵	رستم پیراسته	وزیر امور اقتصادی و دارایی	۱۲	یحیی صادق وزیری	وزیر دادگستری
۶	جعفر شفق	وزیر جنگ	۱۳	احمد میرفندرسکی	وزیر امور خارجه
۷	منوچهر رزم آرا	وزیر بهداری و بهزیستی			

بعد از انتصاب بازرگان به مقام نخست وزیری نوبت به معرفی وزرا به شورای انقلاب اسلامی برای کسب رأی اعتماد از آن شورا می‌رسد. با معرفی افراد پیشنهادی بازرگان به شورای انقلاب اسلامی در روز ۲۴ بهمن ماه، برخی افراد از جمله علی‌اصغر حاج سید جوادی با مخالفت شورای انقلاب اسلامی مواجه می‌شوند و در نهایت اشخاص ذیل به تأیید و تصویب شورای انقلاب می‌رسند. ۱- دکتر یدالله سبحانی، وزیر مشاور در طرح‌های انقلاب ۲- احمد صدر حاج سید جوادی، وزیر کشور ۳- دکتر کریم سنجابی، وزیر خارجه ۴- مهندس مصطفی کتیرایی، وزیر مسکن

و شهرسازی ۵- مهندس عباس تاج، وزیر نیرو ۶- دکتر کاظم سامی، وزیر بهداشتی ۷- داریوش فروهر، وزیر کار.^(۱) علاوه بر این افراد تعداد دیگری از وزرا که در نهایت مجموع آن‌ها به ۱۸ نفر می‌رسد در مراحل بعد توسط نخست وزیر انتخاب و توسط شورای انقلاب اسلامی تأیید می‌شوند.^(۲)

(د) انتصاب وزرای دولت موقت توسط امام

عصر ۲۴ بهمن ۱۳۵۷ اعضای شورای انقلاب اسلامی به همراه بازرگان و وزرای مورد تأیید شورای انقلاب، خدمت امام حاضر می‌شوند. امام خمینی در صحبت با اعضای روحانی شورای انقلاب اسلامی خطاب به آنان بیان می‌دارند با توجه به اینکه من همه این اشخاص را نمی‌شناسم در صورتی که از نظر شرعی شهادت به آشنایی و اعتماد و صلاحیت آنها داده و پیش خدا خود را مسئول بدانند، این افراد را برای تصدی وزارت منصوب کنند.^(۳) بعد از این سخنان اعضای روحانی شورای انقلاب اسلامی اشخاص پیشنهادی را تأیید می‌نمایند و بدین‌گونه کار دولت موقت رسماً آغاز می‌شود. بعداً و در فاصله کمتر از یک ماه به تدریج افراد دیگری برای تصدی دیگر وزارت‌خانه‌ها به شورای انقلاب اسلامی معرفی می‌شوند و ۱۱ نفر دیگر به تعداد وزرا افزوده می‌شود.^(۴)

۱. علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۳۷. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۱۵۴-۱۵۸.

۲. روزنامه اطلاعات ۱۳۵۷/۱۱/۳۰

۳. در عموم نظام‌های دورکنی گزینش وزیران بر عهده نخست‌وزیر است و در صورت موافقت ضمنی پارلمان عمل حقوقی انتصاب از اختیارات رئیس کشور است. چنانکه اصل ۸ قانون اساسی فرانسه مصوب ۱۹۵۸ میلادی تصریح دارد اعضای هیأت دولت با پیشنهاد نخست‌وزیر، توسط رئیس جمهور منصوب می‌شوند یا از سمت خود منعزل می‌گردند. (ر.ک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳۶، ص ۲۵۱)

۴. زمان: ۳ اسفند ۱۳۵۷ / ۲۴ ربیع الاول ۱۳۹۹، مکان: تهران، مدرسه علوی، موضوع: تأیید وزیران پیشنهادی دولت موقت، مخاطب: بازرگان، مهدی [حضرت آیت الله العظمی امام خمینی رهبر انقلاب اسلامی ایران - دامت برکاته

پس از عرض سلام و دعای توفیق. عطف به دستخط مورخ ۶ ربیع الاول ۱۳۹۹ (۱۵ بهمن ۱۳۵۷) که اینجانب را مفتخر و مأمور تشکیل دولت موقت حکومت انقلاب اسلامی فرموده‌اند، بدین وسیله پنج نفر از همکاران انتخابی واجد شرایط لازم را که به تصویب شورای انقلاب نیز رسیده است، حضور

دولت نخست موقت جمهوری اسلامی ایران^(۱)

نخست وزیر: مهدی بازرگان					
وزیران					
ردیف	وزیر	وزارتخانه	ردیف	وزیر	وزارتخانه
۱	شکوهی ← رجایی	آموزش و پرورش	۱۰	طاهری	راه و ترابری
۲	اسلامی	پست	۱۱	احمد زاده	صنایع و معادن
۳	اردلان ← بنی صدر	دارایی	۱۲	شریعتمداری ← حبیبی	آموزش عالی
۴	سنجابی ← یزدی	امور خارجه	۱۳	فروهر ← اسپهبدی	کار
۵	صدر	بازرگانی	۱۴	حاج سید جوادی ← صباغیان	کشور
۶	سامی	بهداری	۱۵	کتیرایی	مسکن
۷	میناچی	تبلیغات و جهانگردی	۱۶	معین فر	نفث

مبارک معرفی می‌کند و کسب اجازه برای عهده‌دار شدن وظایف محوله با امید به تأییدات الهی و ارشاد عالی می‌نماید. جنابان آقایان: ۱- دکتر علی شریعتمداری - وزیر فرهنگ و هنر و علوم ۲ - دکتر مهندس حسن اسلامی - وزیر پست و تلگراف و تلفن ۳ - تیمسار دریادار دکتر احمد مدنی - وزیر دفاع ملی ۴ - دکتر غلامحسین شکوهی - وزیر آموزش و پرورش ۵ - ناصر میناچی - وزیر اطلاعات و تبلیغات ۳/ ۱۲/ ۵۷، نخست وزیر، مهدی بازرگان]

بسمه تعالی

ان شاء الله تعالی موفق باشند. اینجانب نیز تأیید می‌کنم.

روح الله الموسوی الخمينی (صحیفه امام، ج ۶، ص ۲۱۳)

و رک: غنی‌یاری، محسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ بهمن تا ۲۹ اسفند ۱۳۵۷، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۳۱. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۱۵۴-۱۵۸. و رک: علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۳۸.

۱. رک: علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۴۰. و فوزی تویسرکانی، یحیی، تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران، تهران، چاپ و نشر عروج (وابسته به موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره))، ۱۳۸۴، ج ۱، صص ۱۸۵-۱۸۹.

نخست وزیر: مهدی بازرگان					
وزیران					
ردیف	وزیر	وزارتخانه	ردیف	وزیر	وزارتخانه
۸	ایزدی	کشاورزی	۱۷	تاج	نیرو
۹	مبشری ← حاج سید جواد	دادگستری	۱۸	مدنی ← ریاحی ← چمران	دفاع
وزیران مشاور					
ردیف	وزیر مشاور	وزارت مشاور	ردیف	وزیر مشاور	وزارت مشاور
۱	معین فر ← عزت الله سبحانی	برنامه و بودجه	۳	بنی اسدی	امور اجرایی
۲	یدالله سبحانی	طرح‌های انقلاب	۴	داریوش فروهر	سرکشی به استان‌ها
معاونان نخست وزیری					
ردیف	معاون	معاونت	ردیف	معاون	معاونت
۱	یزدی ← چمران	امور انقلاب	۳	سمیعی	محیط زیست
۲	امیرانتظام ← طباطبایی	سخنگوی دولت	۴	شاه حسینی	تربیت بدنی

ه) ادغام و تغییر برخی وزارت‌خانه‌ها

در طی فعالیت دولت موقت وزارت فرهنگ و هنر^(۱) در وزارت علوم و آموزش عالی ادغام می‌شود و وزارت «فرهنگ و هنر و علوم و آموزش عالی» تشکیل می‌گردد^(۲). همچنین وزارت اطلاعات و جهانگردی^(۳) با سازمان اوقاف ادغام می‌شود

۱. جهت کسب اطلاعات بیشتر رجوع کنید به سامانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به آدرس اینترنتی

yon.ir/GPAA6

۲. لایحه قانونی ادغام وزارت علوم و آموزش عالی و وزارت فرهنگ و هنر و تشکیل وزارت «فرهنگ و آموزش عالی» مصوب ۱۳۵۷/۱۲/۱۷ شورای انقلاب اسلامی: «ماده واحده- به منظور صرفه‌جویی در مصرف اعتبارات و کاهش دیوان سالاری و اتخاذ خط‌مشی‌های اساسی و انجام اقدامات قاطع در جهت اهداف انقلاب از تاریخ پنجم اسفند ماه ۱۳۵۷ شمسی وزارت‌خانه‌های فرهنگ و هنر و علوم و آموزش عالی و کلیه واحدهای وابسته یا تابعه در یک‌وزارتخانه به نام «وزارت فرهنگ و آموزش عالی» متمرکز می‌شوند و کلیه کارکنان و اعتبارات و دیون و تعهدات آنها به وزارتخانه جدید منتقل و در اختیار وزیر علوم و فرهنگ و هنر قرار می‌گیرد». ر.ک: سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس به آدرس اینترنتی:

yon.ir/FFpxC

۳. جهت مطالعه قانون تأسیس وزارت اطلاعات و جهانگردی رجوع کنید به سامانه مرکز پژوهش‌های

و وزارت «اطلاعات، تبلیغات و خیرات» تشکیل می‌شود^(۱).

بازرگان در اولین پیام خود مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۲۰ به تشریح وظایف محوله از سوی امام به دولت موقت می‌پردازد و خطوط اصلی وظایف دولت موقت را به قرار ذیل می‌داند: ۱- احراز و انتقال قدرت. ۲- ارائه و اثبات حقانیت (برگزاری و فراندوم تعیین نوع نظام) ۳- احیاء و اداره و اصلاح مملکت. ۴- انتخابات مجلس موسسان و ارجاع به آراء عمومی برای تدوین و تصویب قانون اساسی جدید ۵- انتخابات مجلس شورای ملی ۶- استعفا و تحویل کار به رئیس جمهور و به دولت رسمی بعدی^(۲).

گفتار سوم: برخی از مهمترین وقایع دوره انتقالی

از مهمترین وقایع دوره مسئولیت دولت موقت می‌توان به این موارد اشاره کرد: یک روز بعد از اعلام وزرای منتخب دولت موقت و شروع به کار دولت موقت در ساعت ۱۰ و نیم صبح روز ۲۵ بهمن ماه در حالی که بازرگان در حال معرفی وزیران خود به خبرنگاران بود، افرادی مسلح به سفارت آمریکا در تهران حمله می‌کنند. بعد از این اتفاق، ابراهیم یزدی به نمایندگی از دولت وارد سفارت می‌شود و بعد از مذاکراتی طولانی افراد مسلح را مجاب به ترک سفارت می‌نماید^(۳). روز ۲۶ بهمن ماه جلسه محاکمه و رسیدگی به اتهامات مقامات بلند مرتبه رژیم پهلوی از اولین ساعات روز در دادگاه انقلاب اسلامی برگزار می‌گردد. روز ۲۸ بهمن ماه گروه دیگری از افراد مسلح در اعتراض به دولت مراکش به جهت حضور شاه در آن کشور اقدام به تسخیر سفارت آن کشور در تهران می‌کنند که در نهایت با دخالت دولت موقت از سفارت خارج می‌شوند. ۲۹ بهمن ماه دولت موقت طی اعلامیه‌ای قطع کامل روابط سیاسی با

→

مجلس به آدرس اینترنتی yon.ir/1rRY1

۱. غنی‌یاری، محسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ بهمن تا ۲۹ اسفند ۱۳۵۷، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۳۲.

۲. پورتال موسسه تاریخ معاصر ایران به آدرس اینترنتی <http://www.iichs.ir/p/history.aspx?id=305>. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۱۵۹.

۳. رک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، صص ۳۷۳-۳۷۴.

رژیم غاصب صهیونیستی موسوم به اسرائیل را اعلام می‌دارد و سفارت آن را در اختیار دولت فلسطین قرار می‌دهد^(۱).

با توجه به گستره تشکیلات دولت، یکی از مهمترین برنامه‌های مورد توجه بازرگان کوچک سازی دولت و واگذاری امور به مردم بود. دومین هدف بازرگان اصلاح نظام اداری دولت و کاهش سیستم بوروکراسی بود. چنانکه گفته شده است در این دو هدف مهم، دولت بازرگان توفیق چندانی بدست نمی‌آورد^(۲). انتصاب برخی افراد مسئله‌دار^(۳) از جمله انتصاب رحمت الله مقدم مراغه‌ای عضو حزب جمهوری خلق مسلمان و از مخالفان ولایت فقیه در مجلس خبرگان قانون اساسی و نزدیکان آیت الله شریعتمداری به استانداری آذربایجان شرقی، انتصاب یونسی از کمونیست‌های معروف آن زمان به استانداری کردستان که غائله کردستان^(۴) را به وجود آورد، انتصاب حسن نزیه^(۵) در رأس شرکت نفت که با ایادی شاه همکاری و با نیروهای انقلابی خصومت می‌ورزید، انتصاب امیر علایی دادستان دادگاه‌های دوره پهلوی به عنوان سفیر ایران در فرانسه و برخی انتصابات دیگر منجر به اعتراض حضرت امام^(۶) و

۱. روزنامه اطلاعات ۱۳۵۷/۱۱/۳۰

۲. برزین، سعید، زندگینامه سیاسی مهندس مهدی بازرگان، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۴. و مشکلات و مسائل اولین سال انقلاب، تهران، دفتر نهضت آزادی، ۱۳۶۱ ر.ک: علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ج ۲، صص ۱۶۲-۱۶۴ و ۱۶۶-۱۶۹.

۳. خلخالی، صادق، خاطرات آیت الله خلخالی اولین حاکم شرع دادگاه‌های انقلاب، تهران، نشر سایه، ۱۳۷۹، صص ۲۹۳-۲۹۵.

۴. با پیروزی انقلاب اسلامی، معارضین انقلاب اسلامی از خلاءهای ایجاد شده بواسطه ضعف دولت و عدم حضور وی در کردستان استفاده کردند و با تحریک مردم و طرح مسائل قومیتی و مذهبی و سیاسی و نشر شایعات دروغین نسبت به انقلاب اسلامی عده‌ای از مردم را با خود همراه نموده و به دنبال خودمختاری کردستان و جدایی آن از ایران بودند. با تصمیمات نادرست دولت موقت بخش‌هایی از کردستان در تسلط حزب دموکرات که مدیریت غائله را به عهده داشت قرار می‌گیرد و همین مسئله اعتراض برخی علمای منطقه کردستان را به دنبال دارد. ر.ک: صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، صص ۱۶۶-۱۸۱.

۵. ر.ک: روحانی، حسن، خاطرات دکتر حسن روحانی انقلاب اسلامی (۱۳۴۱-۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ج ۱، صص ۵۶۳-۵۶۴.

۶. ر.ک: صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۹۷

بسیاری از انقلابیون به نحوه مدیریت دولت موقت می‌شود.^(۱)

الف) همه‌پرسی تعیین نوع نظام

در طی دوره فعالیت دولت موقت از اتفاقات مهم دیگر، رفتارندوم تعیین نوع نظام بود که مطابق حکم امام توسط دولت موقت برگزار می‌شود. بازرگان در تاریخ ۱۳۵۷/۱۲/۲۰ دستور انجام رفتارندوم تعیین نوع حکومت ایران را که در جلسه ۱۳۵۷/۱۲/۱ شورای انقلاب اسلامی به تصویب می‌رسد، به وزیر کشور صادر می‌کند. متن دستور نخست‌وزیر به این شرح است: «جناب آقای احمد صدر حاج سید جوادی وزیر کشور، براساس فرمان رهبر انقلاب اسلامی ایران، امام خمینی، مبنی بر انجام رفتارندوم و استفسار از آحاد ملت رزمنده در تعیین شکل حکومت ایران، مقرر فرمایید طبق طرح برنامه رفتارندوم که در جلسه مورخ ۱۳۵۷/۱۱/۳۰ هیأت وزیران که در اجلاس مورخ ۱۳۵۷/۱۲/۱ شورای انقلاب اسلامی به تصویب رسیده است، نسبت به انجام برنامه رفتارندوم در تاریخ دهم فروردین ماه ۱۳۵۸ اقدام شود^(۲)». بعد از انجام رفتارندوم در تاریخ دهم و یازدهم فروردین ماه ۱۳۵۸ برابر با اول و دوم جمادی الاول سال ۱۳۹۹ هجری قمری، با شمارش آراء، نتایج قطعی همه‌پرسی تعیین حکومت اعلام می‌شود و در پی آن "جمهوری اسلامی" به عنوان نظام برگزیده مردم برای اداره جامعه تعیین می‌گردد^(۳). از ۲۰ میلیون و دویست و هشتاد و هشت هزار و بیست و

۱. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، صص ۱۴۵-۱۴۸. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، ج ۲، ص ۱۴۸. و خلخالی، صادق، خاطرات آیت الله خلخالی اولین حاکم شرع دادگاههای انقلاب، تهران، نشر سایه، ۱۳۷۹، صص ۲۹۳-۲۹۵.

۲. غنی‌یاری، محسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ بهمن تا ۲۹ اسفند ۱۳۵۷، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۴۲۴.

۳. در خصوص نحوه رأی‌گیری در شورای انقلاب اسلامی برخی پیشنهاد می‌کنند چند گزینه برای انتخاب نوع نظام مشخص شود تا از میان آنها مردم یکی را انتخاب کنند لکن حضرت امام باتوجه به اینکه مردم در تجمعات خود بارها به نوع نظام تصریح کرده بودند با نگارش چند گزینه نظر مساعدی نشان نمی‌دهند و یک روز قبل از رأی‌گیری از مردم می‌خواهند به جمهوری اسلامی رأی دهند و در غیر این‌صورت نام نوع حکومت مورد نظر خود را پشت برگه رأی بنویسند. متن عبارت امام بدین شرح است: «من تقاضا دارم که همه رأی بدهید به «جمهوری اسلامی». البته آزاد هستید [به] هر چه خواستید رأی بدهید. و اینکه در این ورقه‌ها «آری» و «نه» است، شما می‌توانید در «نه» هر فرمی را که

یک نفری که در همه‌پرسی شرکت می‌کنند ۱۴۰۹۹۴ نفر به جمهوری اسلامی نه گفته و مابقی اشخاص یعنی ۹۸/۲ درصد کسانی که از حق رأی برخوردار بودند جمهوری اسلامی^(۱) را برای اداره جامعه به عنوان نظام سیاسی ایران برمی‌گزینند^(۲).

در خصوص انتخاب جمهوری اسلامی به عنوان نوع نظام ایران ابراهیم یزدی در بیان خاطرات خود آن را صرفاً محصول اراده و خواست مردم می‌داند و حتی قائل است امام نیز به جهت خواست مردم جمهوری اسلامی را به عنوان نوع نظام اداره کشور در ایران می‌پذیرند.^(۳) این دیدگاه با آنچه در آثار امام وجود دارد تطابق چندانی

→

می‌خواهید در او بگنجانید. لازم نیست که همان «نه» باشد؛ شما حق دارید، می‌توانید که در آن ورقه بنویسید «جمهوری دموکراتیک»، بنویسید «رژیم سلطنتی». هرچه خواستید بنویسید مختار هستید لکن البته رفراندم به معنی «آری» و «نه» است. انتخاب نیست، رفراندم است؛ رفراندم «آری» و «نه» است لکن شما مختارید که انتخاب کنید و یکی از آن چیزهایی که می‌خواهید بنویسید.» (صحیفه امام، ج ۶، ص ۴۳۶) در نهایت کلاً پشت ۳۱۳ برگه رأی چیزهای دیگری نوشته شده بود. رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت و گو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، صص ۲۸-۲۹.

۱. از میان کشورها واژه جمهوری اسلامی به عنوان الگوی حکمرانی نخستین بار در قانون اساسی پاکستان به کار برده می‌شود. قانون اساسی پاکستان مصوب ۱۹۵۶ نوع حکومت در این کشور را جمهوری اسلامی نامیده است. علاوه بر پاکستان کشور موریتانی در سال ۱۹۶۰ بعد از اعلام استقلال از سیطره فرانسه در مقدمه قانون اساسی خود به رعایت فرامین اسلام تأکید می‌کند. افغانستان نیز در سال ۲۰۰۴ در پی تغییر قانون اساسی، حکومت خود را از جمهوری به جمهوری اسلامی تغییر می‌دهد. رک:

آگاه، وحید و ناصرعلی منصوریان، «مسئله‌یابی اسلامی در قوانین اساسی ایران، افغانستان و موریتانی» پژوهش‌نامه علوم سیاسی، سال هفتم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۱، صص ۲۰۵-۲۵۲. و مقدمی شهیدانی، سهراب، نخستین پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، بنیاد نشر تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶، صص ۳۲-۳۳. و قوانین اساسی پاکستان، افغانستان، موریتانی و گامبیا.

۲. روحانی، حسن، خاطرات دکتر حسن روحانی انقلاب اسلامی (۱۳۴۱-۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ج ۱، صص ۵۶۴-۵۶۶. و رک: علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۱۹۳. و رک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، صص ۵۴۷-۵۴۹.

۳. یزدی، ابراهیم، شصت سال صبوری و شکوری، خاطرات دکتر ابراهیم یزدی، تهران، انتشارات کویر، ج ۳، ص ۶۶۵. و ۱۱۸ روز در نوفل لوشاتو، بی‌تا، بی‌جا، (نشر الکترونیکی قابل دسترسی در سایت رسمی نهضت آزادی).

ندارد و نمی‌توان پذیرفت که امام صرفاً به خاطر خواست مردم جمهوری اسلامی را به عنوان الگوی اداره حکومت می‌پذیرند. چه آنکه امام از سال‌ها پیش از پیروزی انقلاب اسلامی در قالب دروس، اعلامیه‌ها^(۱) و سخنرانی‌ها^(۲) و مصاحبه‌های مختلف^(۳) از ضرورت تشکیل حکومت اسلامی گفته‌اند. در این باره دروس خارج فقه و کتاب البیع حضرت امام دیدگاه‌های ایشان را در تبیین علمی نوع حکومت در اسلام به خوبی منعکس می‌سازد.^(۴) امام در بیان نظرات خویش ضمن نفی نظام‌های سلطنتی مطلقه استبدادی، مشروطه سلطنتی و جمهوری غیردینی که در آن حاکمیت مطلقه آراء و حکومت قوانین بشری است زمینه طرح نظریه جمهوری اسلامی را به عنوان تنها نظام مورد قبول اسلام فراهم می‌کند^(۵). برخی جریانات نوع حکومت مورد نظرشان را جمهوری دموکراتیک یا جمهوری دموکراتیک اسلامی اعلام می‌کنند برخی نیز همچنان نظام سلطنتی مشروطه را نوع مناسب حکومت در ایران می‌دانستند^(۶). این دیدگاه‌ها با دغدغه تأسیس حکومت بر اساس آموزه‌های اسلامی و محوریت زعمای دین قابل انطباق نبود. چه آنکه گفتمان حکومت اسلامی که از سال‌های دور در آراء فقهی به آن پرداخته شده بود همواره به نفی حکومت طاغوتی و استبدادی پرداخته است^(۷).

ب) ادغام نسبی شورای انقلاب اسلامی با دولت موقت

در تاریخ ۱۳۵۸/۲/۱۵ بازرگان طی نامه‌ای به امام خمینی موانع و مشکلات

۱. صحیفه امام، ج ۴، ص ۳۴۹.

۲. صحیفه امام، ج ۵، ص ۱۵۵.

۳. رک: صحیفه امام، ج ۳، ص ۵۱۵. و ج ۴، ص ۳۳۴.

۴. رک: خمینی، امام روح الله، کتاب البیع، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۲، صص ۴۶۱-۴۲۰. و صحیفه امام، ج ۳، ص ۵۱۵.

۵. خمینی، امام روح الله، کتاب البیع، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۲، ص ۴۶۱ و صحیفه امام، ج ۳، ص ۵۱۵. و روحانی، حمید، نهضت امام خمینی(ره)، تهران، سازمان انتشارات و آموزش اسلامی، ۱۳۶۴، ج ۲، صص ۴۹۴-۵۲۷.

۶. روحانی، حمید، نهضت امام خمینی(ره)، تهران، سازمان انتشارات و آموزش اسلامی، ۱۳۶۴، ج ۲، ص ۵۲۰ و روحانی، حمید، نهضت امام خمینی(ره)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۲۰۰.

۷. برای کسب اطلاع از نظر فقهای معاصر در این خصوص رک: مقدمی شهیدانی، سهراب، نخستین پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، بنیاد نشر تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶، صص ۵۱-۱۲۲.

پیشروی دولت موقت را برمی‌شمرد و از امام تقاضای رفع اینگونه موانع را می‌نماید.^(۱) چندی بعد دولت موقت با این عنوان که دخالت افراد غیر مسئول در اداره امور اجرایی موانعی را برای وظایف دولت موجب شده است طی ملاقاتی با امام از ادامه مسئولیت استعفا می‌دهد لکن امام ادامه فعالیت دولت را تکلیف شرعی دانسته و با استعفای دولت موافقت نمی‌کند.^(۲)

لکن برای اداره بهتر امور و انجام هماهنگی بیشتر میان دولت و شورای انقلاب اسلامی و همچنین تقویت همکاری‌ها و تسهیل و تسریع در اتخاذ تصمیمات و تصویب لوایح، شورای انقلاب اسلامی با پیشنهاد و اصرار دولت موقت تصمیم می‌گیرد به صورت نسبی در هم ادغام شوند. به این ترتیب پنج عضو شورای انقلاب اسلامی به سمت معاونت چهار وزارتخانه تعیین می‌شوند. بر این اساس برخی اعضای شورای انقلاب اسلامی در دولت مسئولیت‌هایی را بعهده می‌گیرند. از جمله آنکه هاشمی رفسنجانی معاونت وزارت کشور، سید علی خامنه‌ای معاونت وزارت دفاع، محمدجواد باهنر معاونت وزارت آموزش و پرورش و محمد رضا مهدوی کنی به عنوان سرپرست کمیته‌های انقلاب در وزارت کشور مشغول فعالیت می‌شوند. اعضای شورای انقلاب اسلامی به جهت آنکه از پذیرش پست وزارت استنکاف می‌ورزیدند مسئولیت معاونت‌های فوق را به عهده می‌گیرند^(۳). ابوالحسن بنی‌صدر نیز معاون امور اقتصاد و دارایی می‌شود.^(۴) از بهشتی و موسوی اردبیلی نیز مصراً خواسته می‌شود به

۱. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، صص ۲۰۹-۲۱۸.

۲. هاشمی رفسنجانی معتقد است این استعفا به جهت تصویب ولایت فقیه در خبرگان قانون اساسی صورت پذیرفت که با مخالفت امام روبرو شد. رک: رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت‌وگو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، ص ۴۲.

۳. رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت‌وگو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، صص ۲۳-۲۴.

۴. رحمانی، قدرت الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت‌وگو با کیهان، تهران، انتشارات کیهان، ۱۳۸۲، صص ۲۳-۲۴. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، صص ۲۲۱-۲۲۳. و رک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۴۰.

منظور جلوگیری از تعارض دادگاه‌های انقلاب با دولت، وزارت یا معاونت دادگستری را همراه با سرپرستی دادگاه‌های انقلاب بپذیرند ولی آنها حاضر به پذیرش این مسئولیت‌ها نمی‌شوند.^(۱) از علل این عدم پذیرش را می‌توان جلوگیری از ادغام قوا در یکدیگر برشمرد.^(۲)

ج) از برگزاری انتخابات مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی تا پیشنهاد انحلال آن

سومین مأموریت دولت موقت تدوین و تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی بود. به همین مناسبت حضرت امام در تاریخ ۴ خردادماه ۱۳۵۸ نیز مجدداً طی حکمی به نخست وزیر خواستار زمینه‌سازی برای تدوین و تصویب قانون اساسی از طریق بررسی پیش‌نویس آن در مجلس بررسی نهایی قانون اساسی و سپس انجام فرایند عمومی می‌شوند.^(۳) پس از بررسی و تصویب متن پیش‌نویس تهیه شده در دولت موقت و بررسی آن در شورای انقلاب اسلامی، متن آن در تاریخ ۲۲ خرداد ۱۳۵۸ در مطبوعات منتشر می‌شود.^(۴) در تاریخ ۱۲ مرداد ۱۳۵۸ انتخابات مجلس خبرگان بررسی نهایی قانون اساسی انجام می‌شود.^(۵) در اواخر مهرماه ۱۳۵۸ با اینکه کار تدوین و تصویب قانون اساسی توسط مجلس بررسی نهایی قانون اساسی همچنان ادامه داشت طرحی در خصوص انحلال مجلس بررسی نهایی قانون اساسی به جهت اتمام دوره قانونی فعالیت این مجلس در هیئت وزیران مطرح می‌شود و با وجود مخالفت آقایان هاشمی رفسنجانی، سید علی

۱. ر.ک: بابائی، علی، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران،

انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱، ص ۳۴۰. به نقل از خاطرات بازرگان

۲. امروزه استقلال و یا تفکیک قوا برای اداره بهتر حکومت و جلوگیری از لوٲ مسئولیت‌ها و ممانعت از اقدامات خودسرانه مقامات با سوء استفاده از قدرت یکی از اصول پذیرفته شده در نظام‌های حقوقی رایج و آیین‌های حکمرانی است. (ر.ک: طباطبائی مومنی، منوچهر، حقوق اساسی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶، ج ۱۲، صص ۱۲۰-۱۳۰ و ر.ک: قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳، صص ۱۶۰-۱۷۰)

۳. صحیفه امام، ج ۶، ص ۲۶۸.

۴. در فصل بعد به صورت مبسوط به این موضوع پرداخته شده می‌شود.

۵. ر.ک: روحانی، حسن، خاطرات دکتر حسن روحانی انقلاب اسلامی (۱۳۴۱-۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ج ۱، صص ۶۰۴-۶۰۹ و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۲۳۴. مشروح این موضوع در قسمت‌های آتی مورد بررسی قرار گرفته است.

خامنه‌ای و مهدوی کنی که به عنوان معاونان برخی وزارتخانه‌ها در جلسه حضور داشتند، به تصویب و امضای ۱۷ وزیر از ۲۲ وزیر می‌رسد.^(۱) بعد از تصویب طرح انحلال مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، هاشمی رفسنجانی با بیان این نکته که لازم است پیش از انتشار مصوبه، حضرت امام در جریان این موضوع قرار گیرند از هیئت وزیران می‌خواهد که مصوبه را به سمع و نظر امام برسانند. هیئت وزیران نیز این پیشنهاد را پذیرفته و موضوع را به اطلاع امام می‌رسانند.^(۲) برای این منظور بیست و نهم مهرماه ۱۳۵۸ بازرگان به همراه پنج نفر از وزرا برای جلب نظر امام وارد قم می‌شوند. بازرگان در این جلسه با بیان اینکه مجلس بررسی نهایی قانون اساسی با دوباره نویسی پیش‌نویس و کنار نهادن پیش‌نویس مصوب دولت موقت و شورای انقلاب اسلامی از دایره اختیارات خود تجاوز نموده است و مدت قانونی آن نیز به پایان رسیده است طرح انحلال مجلس که به تصویب هیئت وزیران رسیده بود را به امام تقدیم می‌کند.^(۳) حضرت امام پس از اطلاع یافتن از این

۱. قدوسی، دادستان کل انقلاب اسلامی در مصاحبه مطبوعاتی مورخ ۱۳۵۹/۴/۸، به نامه‌ای به قلم امیر انتظام اشاره می‌کند که در آن به این مطالب تصریح شده است: این طرح در جلسه‌ای با حضور انوری، مرادنی، رضی، مقدم مراغه‌ای، سمیعی، پولادی، ابوالفتح بنی‌صدر، امیرانتظام و صدر حاج سید جوادی تهیه و توسط امیرانتظام به بازرگان تحویل داده شد. اسامی کسانی که به امضای طرح مبادرت ورزیدند عبارت بود از: ایزدی، اسلامی، سامی، حبیبی، رجایی، یداله سبحانی، عزت اله سبحانی، احمدزاده، کتیرایی، اردلان، صباغیان، فروهر، صدر حاج سید جوادی، صدر، اسپهبدی، و بنی اسدی. نفر هفدهم در نامه قید نشده بود و حسب متن نامه قرار بود بازرگان در جلسه امضا کند. (روزنامه اطلاعات ۱۳۵۹/۴/۹) بنا به گفته امیر انتظام چهارنفر از وزرا از امضای طرح خودداری کردند که عبارت بودند از معین‌فر، چمران، ابراهیم یزدی و میناچی. (اسماعیلی، خیرالله، دولت موقت، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۱۳۳) بعدها احمد صدر حاج سید جوادی در مصاحبه‌ای با روزنامه هم میهن در تاریخ ۲۴ خرداد ۱۳۸۶ به جای نام چمران نام صباغیان را به عنوان یکی از چهار نفری که از امضای طرح خودداری کردند، ذکر می‌کند. (رک: وب سایت امیر انتظام به آدرس: <http://iran-amirentezam.com/node/68>) نام بازرگان در موافقین و مخالفین طرح ذکر نشده است.

۲. انتظام، امیر، آن سوی اتهام ۲، محاکمات و دفاعیات امیر انتظام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱، صص ۱۶-۱۹. اسناد لانه جاسوسی، ج ۶، صص ۳۱۵-۳۱۶

۳. در تبصره ماده ۳۵ لایحه قانون انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است: «مدت زمان بررسی و تنظیم قانون اساسی جمهوری اسلامی از تاریخ افتتاح حداقل یک ماه می‌باشد...» لکن با توجه به عدم امکان بررسی کلیه اصول قانون اساسی در این مدت مجلس خبرگان ادامه فعالیت خود را با اذن حضرت امام پی می‌گیرد. (صورت مشروح مذاکرات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، ج ۴، ص ۳۱۶)

مصوبه مخالفت شدید خود را با این طرح به جهت ضرورت تنظیم و تصویب سایر اصول قانون اساسی اعلام می‌نمایند.^(۱)

د) تسخیر سفارت آمریکا و بازداشت دیپلمات‌ها

بازرگان برای اداره بهتر امور مملکت از امام که پیش از این در قم اقامت داشتند تقاضای اقامت در تهران می‌نماید.^(۲) پس از بازگشت بازرگان از سفر خود به الجزایر مورخ ۱۳۵۸/۸/۹ و به فاصله چند روز از ملاقات وی با برژینسکی مشاور ریاست جمهوری آمریکا در امور امنیت ملی.^(۳) گروهی از جوانان و دانشجویان در اعتراض به انتقال شاه به همراه بسیاری از اموال ملی کشور به آمریکا و پناه دادن دولت آمریکا به او، در تاریخ ۱۳ آبان ماه ۱۳۵۸ سفارت آمریکا در تهران را تسخیر نموده و اعضای آن را به جهت فعالیت‌های جاسوسی و عملکرد مغایر و متناقض با تعهدات دولتها در روابط دیپلماتیک بازداشت می‌کنند.^(۴) این اقدام دانشجویان که در واقع اقدامی خودجوش و مردمی در مقابل عملکرد آمریکا در قبال ایران بود با حمایت قاطع حضرت امام مواجه می‌شود.^(۵) چندی بعد انتشار اسناد سفارت توسط دانشجویان نقش دولت آمریکا در حمایت از اقدامات خصمانه دولت پهلوی و برخی عناصر داخلی را علیه ملت و انقلاب اسلامی روشن می‌کند.

گفتار چهارم: استعفای رئیس دولت موقت و پذیرش استعفا از سوی امام

یک روز بعد از تسخیر سفارت آمریکا در تهران^(۶) و به فاصله یک هفته پیش از برگزاری همه‌پرسی قانون اساسی، بازرگان با دلایلی که بعداً ذکر می‌کند از ادامه

۱. صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۳۰۹ و ۳۱۷ مورخ ۱۳۵۸/۷/۳۰ و ص ۳۲۱ مورخ ۱۳۵۸/۸/۱ در بخش مربوط به قانون اساسی به این موضوع به صورت مبسوط پرداخته می‌شود.

۲. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۲۳۴.

۳. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، صص ۲۱۷-۲۱۸. و علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۲۳۴.

۴. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، صص ۲۶۵ و ۲۷۰.

۵. ر.ک: صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۴۹۱-۴۹۳.

۶. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۲۲۹.

نخست وزیر استعفا می‌دهد^(۱) برخی بر این گمان می‌باشند که علت استعفای بازرگان اقدام دانشجویان در خصوص تسخیر سفارت آمریکا بوده است. در حالی که بازرگان در پیام خداحافظی خویش مورخ ۱۳۵۸/۸/۱۶ این موضوع را از علل استعفای خود نمی‌داند و به ادله دیگری از قبیل عدم وجود وحدت در مدیریت کشور و همچنین عدم وجود وحدت در مراکز تصمیم‌گیری و مراکز بازخواست برای استعفای خود اشاره می‌کند^(۲). متن استعفای بازرگان بدین شرح است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

حضور محترم حضرت آیت الله العظمی امام روح الله الموسوی الخمينی دامت برکاته، با کمال احترام معروض می‌دارد پیرو توضیحات مکرر گذشته و نظر به اینکه دخالت‌ها، مزاحمت‌ها، مخالفت‌ها و اختلاف نظرها، انجام وظایف محوله و ادامه مسوولیت را برای همکاران و اینجانب مدتی است غیر ممکن ساخته و در شرایط تاریخی حساس حاضر، نجات مملکت و به ثمر رساندن انقلاب بدون وحدت کلمه و وحدت مدیریت میسر نمی‌باشد، بدین وسیله استعفای خود را تقدیم می‌دارد تا به نحوی که مقتضی می‌داند کلیه امور را در فرمان رهبری بگیرند یا داوطلبانی را که با آنها هماهنگی وجود داشته باشد مأمور تشکیل دولت فرمایند. با عرض سلام و دعای توفیق

مهدی بازرگان ۵۸/۸/۱۴»

حضرت امام این بار با درخواست استعفای بازرگان موافقت نموده و طی حکمی برای شورای انقلاب اسلامی آن شورا را مسئول و مأمور اداره کشور و تهیه مقدمات انجام کارهای باقی مانده می‌کنند. متن حکم امام بدین شرح است:

۱. بدین ترتیب پس از نه ماه پر فراز و نشیب دولت موقت بازرگان به دست خود به کار خود پایان می‌دهد. از علل ناکامی دولت موقت در اتمام مأموریت خویش را می‌توان انتصابات غلط، عدم پذیرش رهبری امام در نظر و عمل، عدم درک صحیح از شرایط جامعه، عدم توجه به ارزش‌های انقلاب اسلامی بطور کافی، ناهماهنگی‌های دولت با نهادهای انقلابی، تکیه بر آمریکا، مقابله علنی با مردم انقلابی در موارد بسیار، ضعف در مدیریت بحران و تسخیر لانه جاسوسی برشمرد. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ص ۲۳۰.

۲. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، چ ۲، ص ۲۹۰.

«بسم الله الرحمن الرحيم

شورای انقلاب جمهوری اسلامی

چون جناب آقای مهندس مهدی بازرگان، با ذکر دلایلی برای معذور بودن از ادامه خدمت، در تاریخ ۵۸/۸/۱۴ از مقام نخست‌وزیری استعفا نمودند، ضمن قدردانی از زحمات و خدمات طاقت‌فرسای ایشان در دوره انتقال، و با اعتماد به دیانت و امانت و حسن نیت مشارالیه، استعفا را قبول نمودم. شورای انقلاب را مأمور نمودم برای رسیدگی و اداره امور کشور در حال انتقال. و نیز شورا در اجرای امور زیر بدون مجال، مأموریت دارد: ۱. تهیه مقدمات همه پرسی قانون اساسی ۲. تهیه مقدمات انتخابات مجلس شورای ملی ۳. تهیه مقدمات تعیین رئیس جمهور.

لازم به تذکر است که با اتکال به خداوند متعال و اعتماد به قدرت ملت عظیم‌الشان، باید امور محوله را، خصوصاً آنچه مربوط است به پاکسازی دستگاه‌های اداری و رفاه حال طبقات مستضعف بی‌خانمان، به طور انقلابی و قاطع عمل نمایند.

روح الله الموسوی الخمينی (۵۸/۸/۱۵)^(۱)

پس از استعفای بازرگان، شورای انقلاب اسلامی وظایف دولت موقت را با همان وزرای پیشین دنبال می‌کند. بازرگان نیز تا پایان کار شورای انقلاب اسلامی همچنان در عضویت آن شورا باقی می‌ماند^(۲). بازرگان در همان تاریخ یعنی مورخ ۱۳۵۸/۸/۱۵ آخرین مصاحبه تلویزیونی خود را انجام می‌دهد و به بیان اقدامات و عملکرد دولت موقت و موانع و چالش‌های پیش‌روی دولت می‌پردازد. وی همچنین در پیامی مفصل خطاب به ملت ایران در تاریخ ۱۳۵۸/۸/۱۶ به ارائه دلایل استعفای خویش می‌پردازد.^(۳)

۱. صحیفه امام جلد ۱۰ ص ۵۰۰

۲. رک: علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲۸۲ به نقل از بازرگان، مهدی، دولت موقت و شورای انقلاب، دفتر نهضت آزادی.

۳. برای مطالعه متن کامل مصاحبه و همچنین پیام خداحافظی بازرگان خطاب به ملت ایران رک: علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۲، صص ۲۸۲-۳۰۵.

منابع و مأخذ

کتاب

۱. اسماعیلی، خیرالله، دولت موقت، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴، چ ۲.
۲. اسناد لانه جاسوسی (دوره ۱۱ جلدی)، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، ج ۶ ر.ک: به آدرس اینترنتی yon.ir/yR9yS
۳. امیر انتظام، عباس، آن سوی اتهام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱.
۴. امیر انتظام، عباس، آن سوی اتهام ۲، محاکمات و دفاعیات امیر انتظام، تهران، نشر نی، ۱۳۸۱.
۵. بازرگان، مهدی، ایران بین دو انقلاب، تهران، بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان، ۱۳۶۳.
۶. بختیار، شاپور، یکرنگی، مهشید امیرشاهی، پاریس، انتشارات آلبن میشل، ۱۳۶۱.
۷. برزین، سعید، زندگینامه سیاسی مهندس مهدی بازرگان، تهران، نشر مرکز، ۱۳۷۴.
۸. پروین، خیرالله و فیروز اصلانی، اصول و مبانی حقوق اساسی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۱، چ ۲.
۹. حسینیان، روح الله، یک سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه (بهمن ۱۳۵۶ تا بهمن ۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵.
۱۰. خلخالی، صادق، خاطرات آیت الله خلخالی اولین حاکم شرع دادگاههای انقلاب، تهران، نشر سایه، ۱۳۷۹.
۱۱. خمینی، (امام) سید روح الله، کتاب البیع، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۵ ه ق، ج ۲
۱۲. خمینی، (امام) سید روح الله، صحیفه‌ی امام، جلد‌های سوم و چهارم و پنجم و ششم و دهم و دوازدهم، مؤسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۸.
۱۳. رحمانی، قدرت‌الله، بی‌پرده با هاشمی رفسنجانی، کارنامه ربع قرن عملکرد جمهوری اسلامی در گفت و گو با کیهان، تهران، انتشارت کیهان، ۱۳۸۲.
۱۴. روحانی، حسن، خاطرات دکتر حسن روحانی انقلاب اسلامی (۱۳۴۱-۱۳۵۷)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸، ج ۱.
۱۵. روحانی، حمید، نهضت امام خمینی (ره)، تهران، سازمان انتشارات و آموزش اسلامی، ۱۳۶۴، ج ۲

۱۶. روحانی، حمید، نهضت امام خمینی(ره)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، ج ۳، ۲.
۱۷. ستوده، امیر رضا، پا به پای آفتاب، تهران، نشر پنجره، ۱۳۸۰، ج ۲.
۱۸. سلطانی، مجتبی، خط سازش، تهران، انتشارات سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.
۱۹. سیک، گری، همه چیز فرو می ریزد، ترجمه علی بختیاری زاده، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴.
۲۰. صدر حاج سید جوادی، احمد، خاطرات صدر انقلاب: یادداشت‌های احمد صدر حاج سید جوادی (۹ دی تا ۲۰ بهمن ۱۳۵۷)، پژوهش مسعود رضوی، تهران، نشر شهید سعید محبی، ۱۳۷۸.
۲۱. صدر شیرازی، محمد علی، دولت موقت، تهران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸.
۲۲. طباطبائی مومنی، منوچهر، حقوق اساسی، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۶، ج ۱۲.
۲۳. طباطبائی، صادق، خاطرات سیاسی-اجتماعی، دکتر صادق طباطبائی، تهران، عروج، ۱۳۸۸، ج ۳.
۲۴. علی بابائی، داود، بیست و پنج سال در ایران چه گذشت؟ (از بازرگان تا خاتمی)، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۸۴، ج ۱، ۲.
۲۵. علی بابائی، داود، معماهای سیاسی در ایران دوران انقلاب و بعد از انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات امید فردا، ۱۳۹۴، ج ۱.
۲۶. علیان نژاد، میرزا باقر، روز شمار انقلاب اسلامی، تهران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۳، ج ۱۱ و ۱۴.
۲۷. غنی‌یاری، محسن، روزشمار تاریخ معاصر ایران جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ بهمن تا ۲۹ اسفند ۱۳۵۷، تهران، موسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ۱۳۹۲، ج ۱.
۲۸. فوزی توپسرکانی، یحیی، تحولات سیاسی - اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی در ایران (۱۳۸۰-۱۳۵۷)، تهران: مؤسسه ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، چاپ و نشر عروج، ۱۳۸۴، ج ۱.
۲۹. قاضی شریعت پناهی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، تهران، میزان، ۱۳۸۸، ج ۳۶.
۳۰. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، اسناد انقلاب اسلامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴، ج ۱.

۳۱. مشکلات و مسائل اولین سال انقلاب، تهران، دفتر نهضت آزادی، ۱۳۶۱
۳۲. مقدمی شهیدانی، سهراب، نخستین پیش‌نویس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، بنیاد نشر تاریخ پژوهی و دانشنامه انقلاب اسلامی، ۱۳۹۶.
۳۳. منتظری، حسینعلی، خاطرات، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۷۹، رک: <http://montazeri.ws>
۳۴. نجاتی، غلامرضا، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران (از کودتا تا انقلاب)، تهران، رسا، ۱۳۷۱، ج ۲.
۳۵. نجاتی، غلامرضا، شصت سال خدمت و مقاومت خاطرات مهندس مهدی بازرگان در گفت و گو با سرهنگ غلامرضا نجاتی، تهران، انتشارات رسا، ۱۳۷۷، ج ۱ و ۲.
۳۶. ورعی، سید جواد، مبانی و مستندات قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، قم، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۸۶
۳۷. هاشمی رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۷۶)، دوران مبارزه، خاطرات، تصویرها، اسناد، گاهشمار، زیر نظر محسن هاشمی، تهران: دفتر نشر معارف انقلاب، ۱۳۷۶، ج ۱.
۳۸. هاشمی رفسنجانی، علی اکبر، کارنامه و خاطرات سال ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸: انقلاب و پیروزی، زیر نظر محسن هاشمی و به اهتمام عباس بشیری، تهران، نشر معارف انقلاب، ۱۳۸۳.
۳۹. یزدی، ابراهیم، آخرین تلاشها در آخرین روزها، تهران، انتشارات قلم، ۱۳۶۳.
۴۰. یزدی، ابراهیم، شصت سال صبوری و شکوری، خاطرات دکتر ابراهیم یزدی، تهران، انتشارات کویر، ج ۳، ص ۶۶۵ و ۱۱۸ روز در نوفل لوشاتو، بی‌تا، بی‌جا، (نشر الکترونیکی قابل دسترسی در سایت رسمی نهضت آزادی).

مقالات

۴۱. ارسطا، محمدجواد، جمهوریت و اسلامیت، بازتاب اندیشه، شماره ۸، آبان ۱۳۷۹، ص ۲۷.
۴۲. آگاه، وحید و ناصرعلی منصوریان، «مسئله‌یابی اسلامی در قوانین اساسی ایران، افغانستان و موریتانی» پژوهش‌نامه علوم سیاسی، سال هفتم، شماره دوم، بهار ۱۳۹۱، صص ۲۵۲-۲۰۵.
۴۳. خان حاتمی، عیسی، بازرگان در پیشگاه تاریخ، خرداد ۱۳۸۵، شماره ۷۴، صص ۴۴-۳۱.
۴۴. راعی دهقی، مسعود، اقدام متقابل و حقوق بین الملل، فصلنامه معرفت، سال بیستم، شماره ۱۶۵، شهریور ۱۳۹۰، صص ۱۰۳-۱۱۶.

۴۵. مسعودنیا، حسین و اصغر شکر نوری، «تجزیه و تحلیل نقش نهضت آزادی در تحولات سیاسی ایران، از تشکیل شورای انقلاب اسلامی (۲۲ دی ۱۳۵۷) تا استعفای بازرگان (۱۴ آبان ۱۳۵۸)» فصلنامه پژوهشهای سیاسی، پاییز ۱۳۹۰، شماره اول، صص ۳۴-۵۵.

۴۶. مهدی زاده، ع، «بسترهای شکل گیری ۳۰ خرداد ۱۳۶۰»، فصلنامه مطالعات تاریخی، بهار ۱۳۸۸، شماره ۲۴، صص ۱۷۲-۱۹۷.

روزنامه‌ها

روزنامه اطلاعات

روزنامه جمهوری اسلامی

روزنامه خراسان

روزنامه کیهان

پورتال‌ها

پورتال موسسه تاریخ معاصر ایران به آدرس اینترنتی

<http://www.iichs.ir/p/history.aspx?id=305>

سامانه مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی به آدرس اینترنتی:

yon.ir/PV2h4

سامانه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به آدرس اینترنتی:

yon.ir/GPAA6

وب سایت امیر انتظام به آدرس:

<http://iran-amirentezam.com/node/68>

قوانین

قوانین اساسی پاکستان، افغانستان، موریتانی و گامبیا.

امام خمینی (ره):

و از شورای محترم نگهبان می‌خواهم و توصیه می‌کنم، چه در نسل حاضر و
چه در نسل های آینده که با کمال دقت و قدرت و ظایف اسلامی و ملی خود
را ایا و تحت تاثیر هیچ قدرتی واقع نشوند و از قوانین مخالف با شرع مطهر و
قانون اساسی بدون هیچ ملاحظه ای جلوگیری نمایند.

(مصیغه امام رج ۲۱، ص ۴۲۲)

بزهشکده شورای نگهبان

آدرس: تهران، خیابان شهید سپهبد قمری،
کوچه شهید دهقانی نیا (خسرو سابق)، پلاک ۱۲
صندوق پستی: ۱۴۶۳ - ۱۳۱۴۵
تلفکس: ۰۲۱ - ۸۸۳۲۵۰۴۵
info@shora-rc.ir
www.shora-rc.ir